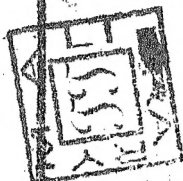

ارمغانِ حجاز

3945

اقبال

[The following text is heavily redacted with horizontal black bars.]

PE2568

10/10/10

حضورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے نگیرد
 دل او پسندیاں کم پذیرد
 بہ آئے سوزناکش سینہ بکشاے
 ز یک آہش عنہم صد سالہ میرد!

بسم الله الرحمن الرحيم

حضور حق

— (۱) —

دل ما بید لال بردند و رفتند
مثال شعله افسردند و رفتند
بیا یک لحظه با عاقلان در آیم
که خاصان یا دونه ها خوردند و رفتند

سختن ہارفت از بود و نبودم
 من از خجالت لب خود کم کشورم
 سجود زنده مرداں می شناسی
 عیار کار من کیسر از سجودم

دل من در کشادچوں و چند است
 نگاہش از مہ و پرویں بلند است
 یدہ ویرانہ در دوزخ اُورا
 کہ ایں کافر بسے خلوت پسند است

چه شور است این که در آب گل افتاد
 ز یک دل عشق را صد مشکل افتاد
 قراریک نفس بر من حرام است
 بمن رحمی که کارم باد و افتاد

جبال از خود پر دل آورده کیست
 جملش جلوه بے پرده کیست
 مرا گوئی که از شیطان حذر کن
 بگو با من که او پرورده کیست

— (۲) —

دل بے قید من و ریج و تابست
نصیب من عتابے یا خطا بست
دل البیس ہم نتوانم آزد
گناہ گاہ گاہ من صوابست

— ○ —

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا اَمَّ عَمْرٍ و
وَكَانَ الْكَاسُ حَجَرًا اِلَيْمِنَا
اگر ایں است رسم دوستداری
بدیو اِحسرم زن جام و مینا

۰ اشارت صبت الکاس بخیر شرع و این کلمہ کا ہے جو
۰ راہ جاہلیت کے شراب سے تھا شاعر اپنی مشق و تامل و
۰ کافی اناضانی کی سبکایت کر کے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے نہیں
۰ پیالہ شراب سے محروم کروا جا لا فکد باری دایں حرف پیچھے والی کجی تھی

بخود چیدگان در دل اسیرند
ہمہ در داند و در ماں ناپذیرند
سجود از ماچہ میخواستہی کہ شاہاں
خوابے از دہ ویراں نہ گیرند

روم را ہے کہ اور امنزلے نیست
ازاں تختے کہ ریزم حاصلے نیست
من از عنہم ہانتی ترسم و لیکن
مدہ آں غم کہ شایان دلے نیست

 مے من از تنک جاماں نگہ دار
 شراب پختہ از خاماں نگہ دار
 شرر آرنیستمانے دور تر بہ
 بخا صاں بخش و از خاماں نگہ دارا

 ترا ایں کشمکش اندر طلب نیست
 ترا ایں درد و داغ و تاپ تب نیست
 از اں از لا مکال بگر خستہ من
 کہ آں جانالہ ہائے نیم شب نیست

زمین ہنگامہ دہ ایں جہاں را
 دیگر گوں کن زمین و آسماں را
 ز خاکِ ما دیگر آدم برانگیز
 بکُش ایں بندہ سود زیاں را

جہانے تیرہ تر با آفتابے
 صواب او سر اپا نا صوابے
 ندانم تا کجاست ویرانہ را
 وہی از خونِ آدم رنگ آبلے

غلام جز رضائے تو بخویم
جز آں را ہے کہ فرمودی نہ پویم
ولیکن گریہ این ناداں بگوئی
خرے را اسپ تازی گو، نہ گویم!

— (۳) —

دلے در سینہ دارم بے سروے
نہ سوزے در کفِ خاکم نہ نورے
بگیر از من کہ یرمن بار دوش است
ثواب این مزار بے حضورے!

چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن ایس سخن را
 مرغ از من کہ از بے مری تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

مسلمانے کہ در بند فرنگ است
 دلش در دست او آساں نیاید
 زیباے کہ سودم بر در غنیر
 سجودے بود و سکماں نیاید

نخو اہم این جہاں و آں جہاں را
مرا این گتس کہ دانم رمز جاں را
سجودے دہ کہ از سوز و سرورش
بوجد آرم زمین و آسماں را

چہ میخو اہی ازیں مردقن آسائے
بہر بادے کہ آمد رفتم از جاے
سحر جاوید را در سجدہ دیدم
بہ بخش چہرہ شامہ بیارائے

(۲)

بہ آل قوم از تو حی خواہم کشادے
 فقیرش بے یقینے، کم سواوے
 بسے نادیدنی را دیدہ ام من
 مرا اے کاشکے مادر نہ زادے

نگاہ تو عتاب آلود تا چند
 بتان حاضر و موجد تا چند
 دریں بختانہ اولاد پر ہم
 نمک پروردہ فرو تا چند

---

۵ اشارتہ مرے کاشکے انہ میرے سعدی کا ہے

سُروِ رفتہ باز آید کہ ناید؟
 بسیمے از حجابِ آید کہ ناید؟
 سرآمدِ روزگارِ این فقیر سے
 دگر دانائے راز آید کہ ناید؟

اگر چی آید آں دانائے رازے
 بدہ اور انوائے دل گدازے
 ضمیمہ امتثالِ راجی کسند پاک
 کلیمے یا حکیمے نے نوازے

متاعِ من دل درو آشنایِ است
 نصیبِ من فغانِ نارسایِ است
 بخاکِ مروتِ من لاله خوشتر
 که هم خاموش و هم خویشِ نوازِ است

(۵)

دل از دستِ کسے بردن نداند
 غم اندر سینه پروردن نداند
 دمِ خود را دمیدی اندواں خاک
 که غیر از خوردن و مُردن نداند

دل ما از کنار ما رمیده
 بر بصورت مانده و معنی ندیده
 ز ما آل را ندیده در گاه خوشتر
 حق او را دیده و ما را نشینده

ندانند جبریل ایس با سے و ہورا
 کہ نشناسد مقام جستجورا!
 پیرس از بندہ بیچارہ خویش
 کہ داند نیش و نوش آرزورا!

شب این انجمن آراستم من
 چو مہ از گردش خود کاستم من
 حکایت از تغافل ہائے تو رفت
 ولیکن از میاں برخاستم من!

چنین دور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جبریل امیں را دل خراشد
 چہ خوشش دیر سے بنا کردند آنجا
 پرستہ مومن و کافر تراشد

—(۶)—

عطا کن شور و رمی، سوز خسرو
 عطا کن صدق و اخلاص سنائی
 چنان با بندگی در ساختن من
 نه گیرم گمرا بخشی خدائی

—(۷)—

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است
 ز کایش جبرئیل اندر خورش است
 بیانش و گزلفت به ریزم
 که این ملت جهان را بار دوش است

و گریخت که کارے پیش گیرد
 و گریخت که نوش از نیش گیرد
 نگردد با یک عالم رضا مند
 دو عالم را به دوش خویش گیرد

و گر قوی که ذکر لا الهش
 بر آرد از دل شب صبح گامش
 شناسد منزلش را آفتاب
 که ریگ کیمشاں رو بدزد از گامش

— (۸) —

جهان تست در دست خسته چند
کسان او به بند نا کسے چند
هنر ور در میان کار گاهان
کشد خود را به تمیش کر گسے چند

مریدے فاقہ مستے گفت بایشخ
کہ یزداں راز حال ما خبر نیست
به ما نزدیک تر از شه رگ ماست
ولیکن از شکم نزدیک تر نیست!

— (۹) —

دگرگوں کشور ہندوستان است
دگرگوں اس زمین آسمان است
محو از ماضی ز پنج گانہ
غلاماں راضف آرائی گران است

ز محکومی مسلمان خود فروش است
گر قمار طلسم چشم و گوش است
ز محکومی رگاہ در تن چنان است
کہ مارا شرع و آئین یار و دشمن است

— (۱۰) —

یکے اندازہ کن سو و زیاں را
چو جنت جاودانی کن جہاں را
نمی بینی کہ ما خاکی ہنساں داں
چہ خوش آراستیم این خاکداں را

تومی دانی حیات جاوداں حسیت
نمی دانی کہ مرگ ناگہاں حسیت
زاوقات تو یک دم کہ نہ گردد
اگر من جاوداں باشم زیاں حسیت

—(۱۱)—

بہ پایاں چوں رسد ایں عالم پیر
 شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر
 مکن رسوا حضور خواجہ شہ یارا
 حساب من ز چشم او ہنماں گیر

بدن و اماں و جانم در تگ و پوست
 سوئے شہرے کہ لٹکا در رواست
 تو باش ایں جا و با خاصاں بیامیز
 کہ من دارم ہوائے منزل و پوست

حضور رسالت

او گامیست زیر آسمان از عرش نازک تر
نفس گم کرده می آید جنید و یانیرید اینجا

عزت بخاری

حضور رسالتؐ

—(۱)—

”الایا خیمگی خیمہ منور دل
کہ پیش آہنگ بیروں شد ز منزل“
خرد از راندن محمل فسر و ماند
ز مام خویش دادم در کف دل!

۵۱ اشارت الایا خیمگی الخ - منوچہری کا شعر ہے۔
خیمگی - خیمہ نشیں - فردوس - چھوٹا درخت ہے۔
پیش آہنگ - وہ شخص جو پہلی کی غرض سے قافلے سے الگ الگ جاتا ہے۔

نگاہے داشت بر جوهر دل
 پییدم آرمیدم در بر دل
 رمیدم از هوائے قریه و شهر
 بباد وشت واکردم در دل

ندانم دل شهید جلوه کیست
 نصیب او قرار یک نفس نیست
 بصراقرم دشمن افسرده تر گشت
 کنار آبجوئے زار بگر گشت

میرس از کاروان جلوه مستان
 ز اسباب جهان برگزیده وستان
 بجان شان ز آواز جرس شور
 چو از موج نیچه در نیستان!

بایں پری ره یثرب گزفتم
 نواخوان از سرور عاشقانه
 چو آن مرغی که در صحرای شام
 کشاید پر به فک آشیانه

گناه عشق و مستی عام کردند
 دلیل پشنگان را خام کردند
 با پینگ حجازی می سراییم
 نخستین یاده کاندراجام کردند

چه پرسی از مقامات نوایم
 ندیمایا کم شناسد از کجایم
 کشادم رخت خود را اندرین شست
 که اندر خلوتش تنها سراییم

— (۳۷) —

سحر باناقہ گفتم نرم تر زو
کہ را کب خستہ و بیمار و پیر است
قدم مستانہ زو چنداں کہ گوئی
بپایش ریگ این صحرایر است

مہارے سارباں اور انشايد
کہ جان او چو جان نابصیر است
من از موج غواش می شناسم
چو من اندر طلسم دل اسیر است

نم اشک است در چشم سیاہش
 و لم سوز و ز آہ صبح گاہش
 ہماں تھے کو ضمیر را برا فروخت
 پیالے ریزد از موج نگاہش

— (۴۱) —

چہ خوش صحر کہ در مے کارواں ہا
 ذرودے خواند و تحمل براند
 بہ ریگ گرم او اور سجودے
 جیسں را سوز تا داغے بماند!

چہ خوش صحر کہ شامش صبح خندہ است
 شبش کوتاہ و روز او بلند است
 قدم لے راہرو آہستہ تر نہ
 چو ماہر ذرہ او در دمنہ است

(۵)

امیر کارواں! آں اعجمی کیست؟
 سرود او باہنگ عرب نیست
 زند آں نعیمہ کن سیرانی او
 خنک دل در بیابانے تو ان نیست

۵ اشارت: اعجمی عجم کا رہنے والا۔ غیر عرب

مقام عشق و مستی منزل اوست
 چه آتش ها که در آب گل اوست
 نوائے اویہ ہر دل سازگار است
 کہ در ہر سینیہ قاشے از دل اوست

غم نہاں کہ بے گفتن عیان است
 چو آید بر زبان یک داستان است
 رہے پیریزچ و راہی خستہ و زار
 چراغش مُردہ و شب در میان است

یہ راغاں لالہ رُست از نو بہاراں
 بصرِ انجمہ گسترِ دندیا راں
 مرا تنہا تشستن خوشتر آید
 کنارِ آبِ جوی کویں کوہِ ساراں

—(۷)—

گئے شعرِ عسراقی را بخوانم
 گئے جامی زند آتشِ جبانم
 زند انم گر چہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نعمتِ ہائے ساربانم

غم را ہی نشاط آمیز تر کن
 فغانش را جتوں انگیز تر کن
 بگيرائے سارباں راہ درائے
 مرا سوزِ جدائی تیز تر کن

— (۸) —

بیائے ہم نفس با ہم بنالیم
 من و تو کشتہ شانِ جلالیم
 دو حرفے بر مراد دل بگوئیم
 بیائے خواجہ چشمیں را بنالیم

 حکیمان را بها کست نهساوند
 بنا و ان جلو مستانه دادند
 چه خوش بختی آنچه غم روزگار
 در سلطان پدرویشی کشادند

 جهان چنار سوادند بهر من
 بهوای لایمکال اندر سر من
 چون بگذشتم ازین بام بلند
 چون گرد افتاد پیر و از ان پیر من

دریں وادی زمانی جاودانی
 ز خاکش بے صورت و روید معانی
 حکیمان با کلیماں دوش بردوش
 کہ ایس جا کس نگوید لن ترانی

— (۹) —

مسلمان آل فقیر کج کلا ہے
 رمید از سینہ او سنور آ ہے
 دلش نالہ! چر نالہ؟ نداند
 نگا ہے یار سؤل اللہ نگا ہے!

تب تاب دل از سوزِ غمِ تست
 نوائے من ز تا شیر دمِ تست
 بنا لم زانکہ اندر کشور بند
 ندیدم بنده کو محرمِ تست

شب بندی غلاماں را سحر نیست
 بایں خاک آفتابے را گذر نیست
 بجا کن گوشه چشمے کہ در شرق
 مسلمانے ز ما بیچاره تر نیست

چہ گویم زان فقیرے در دست
مسلمانے بہ گوہر ارجمند
خدا ایں سخت جاں ریا رباوا
کہ افتاد است از بام بلیت

چسپاں احوال اور ابر لب آرم
تو می بینی ہنساں و آشکارم
زر و داد و صد سالش ہمیں پس
کہ دل چوں کندہ قصاب آرم

ہنوز ایں سپنج نیلی کج خرام است
 ہنوز ایں کاروانِ ورازمقام است
 زکارِ بے لطف نام او چہ گویم
 تو می دانی کہ ملت بے نام است

نماں آں تابِ تب و درخونِ نابش
 نر وید لالہ از کشتِ خرابش
 نیام او ہی چوں کیسہ او
 بطاقِ خانہ ویراں کتاش

دل خود را اسیر رنگ و بو کرد
 هتی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیر شاه با زال کم شناسد
 که گوشش با طنین پشه خو کرد

بروئے او در دل ناکشاده
 خودی اندر کف خاکش نژاده
 ضمیر او هتی از بانگ تکبیر
 حیرم ذکر او از یافتاده

گریباں چاک بے فکر روزیت
 نیند انم چیاں بے آرزو زیت
 نصیب اوست مرگ نامتائے
 مسلمانے کہ بے اللہ ہو زیت!

حق آں وہ کہ مسکین و سیراست
 فقیر و غیرت او ویر میراست
 بروئے او در میخانہ بستند
 دریں کشور مسلمان تشنه میراست

دگر پاکیزه کن آب و گل او
 جهانے آفریں اندر دل او
 هوا تیز و بد امانش دو صد چاک
 بیندیش از چرخ بسمل او

عروس زندگی در خلوتش غیر
 که دارد در مقام پستی سیر
 گنہگار نیست پیش از مرگ در قبر
 نجیرش از کلیسا، منکر از دیر

بچشم او نہ نور و نہ سرور است
 نہ دل در سینہ او ناصبور است
 خدا آں آفتے را یار باد
 کہ مرگ او ز جان بے حضور است

مسلمان زادہ و نامحسب مرگ
 ز بیم مرگ لرزاں تا دم مرگ
 و گے در سینہ چاکش ندیدم
 دم بگسستہ بود و غنیم مرگ

ملوکیت سراپا شیشہ بازی است
 از وایمن نہ رومی نے مجازی است
 حضور تو عنہم یا راں بلویم
 بامیدے کہ وقتِ دل نوازی است

تن مردِ مسلمان پایدار است
 بنائے پیکرِ اوستوار است
 طیب نکتہ رس دیدار نگاہش
 خودی اندر وجودِ ریشہ دار است

مسلمان شرمسار از بے کلاہی است
 کہ دینش مُرد و فقرش خالقایی است
 تو دانی در جہاں میراثِ ما چیست
 گلیے از قماشِ پادشاهی است!

میریں از من کہ احوالش چیاں است
 زمینش پد گہر چوں آسمان است
 بر آں مُرنے کہ پروردی بہ انجیر
 تلاشِ دانہ در محسوسِ اکراں است

بچشمش وانمودم زندگی را
 کشودم نکستہ فرداؤدی را
 تو اں اسرار جاں را فاش تر گفت
 بدہ نطق عرب ایں اعجی را

مسلمان گرچہ بے خیل و سپاہے است
 ضمیر او ضمیر پادشاہے است
 اگر او را مقامش باز بخشند
 جمال او جلال بے پناہے است

 متاعِ شیخ اساطیرِ کہن بود
 حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
 ہنوز اسلام از تار دار است
 حرمِ چوں دیر بود او برہمن بود

 دگرگوں کردلادینی جہاں را
 ز آثار بدن گفتند جاں را
 از اں فقرے کہ با صدیق دادی
 بشورے آو راین اسودہ جاں را

حرم از دیر گیر درنگ و بوئے
 بت مایرک ترولیده موئے
 نیابی در بر ماتیرہ بختاں
 دلے روشن ز نور آرزوئے

فقیراں را یہ سجد حنف کشیدند
 گریبان شہنشاہاں دریدند
 چو آں آتش درون سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خزیدند!

مسلمانان بخویشاں در ستیزند
 بجز نقشِ دوئی بر دل نہ دریند
 بیالند از کسے خستے بگید
 از اں مسجد کہ خود از سے گیرند

جبیں را پیش غیرا شد سودیم
 چو گہراں در حضورا سودیم
 ننالہ از کسے، می نالہ از خویش
 کہ ما کشایان شان تو نہودیم

بدست میکشاں خالی آباغ است
 که ساقی براهی بزم من فرغ است
 نگه دارم درون سینہ آہے
 کہ اصل او زد و دآں چراغ است

سیوئے خانقاہاں خالی از مے
 کند مکتب رہ طے کردہ رابطے
 ز بزم شاعران افسردہ رقم
 نواہا مردہ بیروں افتد از مے

مسلمانم غریب ہر دیا رم
 کہ با ایں خاکد آں کار سے تدارم
 بایں لے طاقتی در پیچ و تابم
 کہ من دیگر بغیر اللہ دُچارم

آں یا لے کہ بخشیدی پریدم
 بسوزِ نغمہ ہائے خودِ تپیدم
 مسلمانے کہ مرگ ازو سے بلرزد
 جہاں گردیدم و اُورا ندیدم!

شبه پیش خدا بگریتم زار
مسلمانان چسرا زارند و خواریند
ندامت نمیدانی که ای قوم
دله دارند و محسوبی ندارند

نگویم از فرو فالے که بگذشت
چه سود از سراج احوالے که بگذشت
چرا غم داشتیم در سینه خویش
فسر داندرد و صد سالے که بگذشت

نگهبانِ حرمِ محسارِ دیر است
 یقینش مرده و چشمش بغیر است
 ز اندازِ نگاه او تو را دید
 که نومید از همه اسبابِ خیر است

ز سوزِ این فقیرِ ره نشن
 بده اورا ضمیرِ آ نشن
 دلش را روشن و پاینده گرداں
 ز امید کے کہ زاید از یقین

گے افتم گئے مستانہ خمیزم
 چہ خوں لے تیغ و شمشیرے بریزم
 بنگاہ التفاتے بر سر بام
 کہ من با عصر خویش اندر ستیزم

مرا تنہائی و آہ فغاں بہ
 سوئے نیرب سفر بے کارواں بہ
 کجا مکتب، کجا میخانہ شوق
 تو خود سر ما مریں بہ کہ آں بہ

پریدم در فضائے دلپذیرش
 پریم تر گشت از ابرِ مطیرش
 حرم تا در ضمیر من فرو رفت
 سر و دم آنچه بود اندر ضمیرش

باں رازے کہ گفتم، پے نبردند
 ز شاخِ نخل من چسبنا خوردند
 من اے میرِ احم داد از تو خواهم
 مرا یاراں غزب خواہی شمرند

نہ شعر است اینکہ بروے دل بنام
 گرہ از رشته معنی کشادم
 بامیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مِس این مفلساں را تابِ آدم

تو گفستی از حیات جاوداں گوے
 بگوشِ مُردہ پیغام جاں گوے
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تاریخِ وفاتِ این آں گوے

رخم از درد پنهان زعفرانی
ترا و دخول ز چشم ارخوانی
سخن اندر گلوئی من گره نیست
تو احوال مرا ناگفته دانی!

زبان ما غریباں از نگاہ نیست
حدیث درد منداں شک و ایه نیست
کشادم چشم و بر بتم لب خویش
سخن اندر طریق ما گناه نیست

خود کا دادم ز خود تا محرمے را
کشادم در کحل اوزمزمے را
بدہ آں نالہ گرمے کہ از فے
نہ سوزم جز عشم دین ہر غمے را

دروین ما بجز دو نفس نیست
بجز دست تو ما را دست تن نیست
دگر افسانہ عشم یا کہ گویم
کہ اندر سینہ ما غیر از تو کس نیست

غیبیہ درو مندے نے نوائے
 زسوزِ نغمہ خود در گدازے
 توحی دانی چہ می جوید چہ نخواهد
 و لے از ہر دو عالم بے نیالے

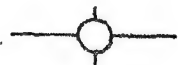
خم و رنگ از دمِ باوے بخویم
 ز فیض آفتاب تو برویم
 نگاہم از مہ و پرورش بلند است
 سخن را بر مزاجِ کس نگویم

درآں دریا کہ اور اساحلے نیست
 دلیل عاشقاں غیر از دلے نیست
 تو فسر مودی رہ بلحا اگر فیتہ
 وگرنہ جز تو مارا منزلے نیست

مراں از در کہ مشتاق حنویم
 از آں دردے کہ دادی ناصبویم
 بفرما ہر چہ می خواہی بجز صبر
 کہ ما از دے دود فرتنگ دوریم
 ہ اشارت :- بطحا، مکہ معظمہ

یہ افرونگی بتان دل باختتم من
ز تاب دیریاں بگدا ختم من
چناں از خویشتن بیگانه بودم
چو دیدم خویش را نشناختم من

مے از میخانہ مغرب چشیدم
بجان من کہ در دسر خردم
نشستم بانگویانِ سسرتنگی
ازاں بے سوز تر روزے ندیدم

فقرم از تو خواهم هر چه خواهم
دل کو ہے خراش از برگ کاہم
مراد رس حکماں در و سداد
کہ من پروردہ فیض نگاہم

نہ یا ملا نہ با صوفی نشینم
تو میدانی کہ من آنم نہ اینم
نویس اللہ یرلوح دل من
کہ ہم خود را ہم اور افاش ینم

دل ملا گرفتار غمے نیست
 نگاہے بہت دیشش نمی نیست
 از اں بگریختم از مکتب او
 کہ در رینگ حجازش زمرغے نیست

سر متبر کلامش نشیدار است
 کہ اور اصد کتاب اندر کنار است
 حضور تو من از خجالت نگفتم
 ز خود پہنہاں ویرما آشکار است

دل صاحب دلال او بردیا من؟
 پیام شوق او آوردیا من؟
 من و ملازکیش دین دو تیریم
 بهر ما بر بدت او خور ویا من؟

غریبم در میان محفل خویش
 تو خود گو یا که گویم مشکل خویش
 از آن ترسم که پنهانم شود فاش
 غم خود را بگویم بادل خویش

 دل خود را بدست کس ندادم
 گرہ از روی کار خود کشادم
 بغیر اندک دم تکیہ یک بار
 دو صد بار از مقام خود افتادم

 بہاں سوز چنوں اندر سر من
 بہاں ہست گامہ ہا اندر پر من
 ہنوز از جوش طوفانی کہ گذشت
 نیا سود است موج گوہر من

ہنوز ایں خاک دارائے شرر ہست
 ہنوز ایں سینہ را آہ سحر ہست
 تجلی ریز بر چشم کہ بینی
 بایں پیری مرا تابِ نظر ہست

نگاہم ز انچہ بیم بے نیاز است
 دل از سوزِ در و دم در گداز است
 من و ایں عصر بے اخلاص بے سوز
 بگو یا من کہ آخر ایں چہ راز است

مراد در عصرِ یسوی سوز آتش بریدند
 بنجا کم جان پر شور و میسند
 چو شخ در گردن من ز نرگانی
 تو کوئی بر سر دارم کشیدند

نگیرد لاله و گل رنگ و یویم
 درون سینه ام مرز آرزویم
 عنیم پنهان بحرف اندر گنجید
 اگر گنجید چه گویم با که گویم!

من اندر مشرق و مغرب غریبم
 کہ از یاران محرم بے نصیبم
 غم خود را بگویم بادل خویش
 چہ معصومانہ غربت را فریبم

طالع علم حاضر را شکستم
 ربودم دانہ و دامنش گسستم
 خدا دانند کہ مانند برائیم
 بہ نایاب او چہ بے پروا نشستم

بچشم من نگہ آورده تست
 فروغ لا اله آورده تست
 دو چارم کن به صبح من رآئی
 ششم ز آتاپ مه آورده تست

چو خود را در کنار خود کشیدم
 به نور تو مقام خویش دیدم
 دریں دیر از نوائے صبحگاہی
 جهان عشق دستی آفریدم

اشارات :- من رآئی، تکلم ہے۔ حدیث مشہور
 من رآنی فقد رآ اللہ فی طون یعنی جس نے
 مجھے دیکھا خدا کو دیکھا

 دریں عالم بہشتِ خرمِ ہست
 بشاخِ اوزا شک منغمِ ہست
 نصیبِ او ہنوز آں ہا و ہونست
 کہ او در انتظارِ او ہے ہست

 بدہ اور اچوان پاکبازے
 سرورش از شراب خانہ سائے
 قوی بازوئے او مانندِ حیدر
 دلِ او از دو گیتی بے نیازے

بیا ساقی بگر داں جامِ مے را
 ز مے سوزندہ تو کن سوزنے را
 و گر آں دل بنہ در سینہ من
 کہ چھیم پنجہ کاؤس و نگے را

جہاں از عشق و عشق از سینہ تست
 سرورش از مے ویرینہ تست
 جز ایں چیزے نمیدانم ز جبریل
 کہ او یک جوہر از اینہ تست

مرا ایں سوز از فیضِ دیم لست
 بتاکم موجِ مے از زمرِ لست
 خجل ملکِ جم از درویشی من
 کہ دل در سینہ من محرمِ نسبت

دریں بختانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از مقامِ خود گسستم
 ز من امروز می خواهد سجودے
 خداوندے کہ دی اورا شکستم

و مید آں لاله از مشیت غبارم
 که خوش می تراود از کنارم
 قبولش کن ز راه دل نوازی
 که من غیر از دله چیزه ندارم

حضور ملت بصینا تسیدم
 نوائے دلگدازے آفریدم
 ادب گوید سخن را محقر گوے
 تسیدم آفریدم آریبدم

یصدقِ فطرتِ رندانہ من
بسوزِ آہِ بیتابانہ من
بدہ آلِ خاکِ را ابر بہائے
کہ در آغوشِ گیرودانہ من

دلے بر کفِ ہنادم دلبرے نیست
متاعے داشتیم غارت گرنے نیست
درونِ سینہ من منز لے گیر
مسلمانے زمن تنہا ترے نیست

چوروحی در حرم دادم اذان من
از و آموختم اسرار جاں من
به دور فتنه عصر کهن او
به دور فتنه عصر دال من

گلستانه ز خاک من بگریزند
نیم چشم بخون لاله امیزند
اگرشایان نیم تیغ علی ظرا
نکاب به ده چو شمشیر علی تیز!

مسلمان تباہ حال آرمیدست
 خجل از بجزوا از خود نا امید است
 جزایں مرد فقیرے در دست
 جراحت ہائے پنهانش کہ دیدہ است

کہ گفت اور کہ آید بوئے یارے؟
 کہ داد اور امید تو بہارے؟
 چو آل سوز کہن رفت از دم او
 کہ ز دیر نیستان او شرارے؟

زبحسرخود بکوکے من گھڑی
 متلع من بکوکہ و دشت و دریا
 دلم نکشود ازاں طوفاں کہ داری
 مرا شورے ز طوفاں نے دگر وہ!

بہ جلوت نے تواری ہائے من میں
 پہ خلوت خود گدازی ہائے من میں
 گر فتنہ بکشتہ فتنہ از نیایان
 ز سلطان بے نیازی ہائے من میں

بهر حال که بودم خوش سر و دم
 نقاب از روی معنی کشویم
 میسر از اضطراب من که با دو
 دمی بودم دمی دیگر نبودم

شریک در دوسوز لاله بودم
 ضمیر زندگی را با خودم
 ندانم یا که گفتم بکشتن شوق
 که تنها بودم و تنها سر و دم

بنور تو برافروزم نگه را
 که بستم اندرون مهر و مهره را
 چو می گویم میمانم به لیرم
 که دامن کشکلات لاله را

بکوی تو گداز یک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتها بس
 خراب بر آستان رند یاکم
 خدا را که تبارا مصطفی نفس

ز شوق آموختہ آں ہاؤ ہوئے
 کہ از سنے کشتاید ناہ جوئے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بگیسر درنگ و پوئے

کے سنگہ فرنگی کج کلا ہاں
 تو گوئی آفتابا نند و ما ہاں
 جو ان سادہ من گرم خون است
 نگہد ارش ازیں کا فرنگا ہاں

بدہ دستے زیبا فسا دگاں را
 یہ غنیر اللہ دل ناوا دگاں را
 از آتش کہ جان من برافروخت
 نصیب دہ مسلمان زادگاں را

— (۱۳) —

تو ہم آں حے بگیر از ساعز و سوسنا
 کہ پاشی تا ابد اندر سر و سنا
 بجوئے نصیرت ایست عید المعز
 برویم از قرہ خاک دید و سنا

تو سلطان حجازی من فقیرم
 ولے در کشور معنی امیرم
 چمانے کو زخم لا الہا دست
 بیا بنگر باغوش ضمیرم

سراپا درد در ماں نا پذیرم
 نہ پنداری ز بول و زار و پیرم
 ز شرم در سجائے عیو الہا راند
 ز کیش سلئے افتادہ تیرم!

بیا با هم در آوریم و تقسیم
 نه گیتی دل برانگیریم و تقسیم
 یکے اندر حسرتیم کو چه دوست
 ز چشمهاں اشکِ خوں ریزیم و تقسیم

ترا اندر بیا بیا نے مقام است
 که شامش چوں سحر آینه فام است
 بهر جای که خود اهی نشو ستر
 طایب از دیگران نیستن ترام است

مسلمانیم و آزاد از مکاتیم
 بروں از حلقه نه آسمانیم
 بما اموختند آل سجده کرے
 بهائے هر خداوندے بداییم

زافرنجی صدم بیکانه ترشو
 که پمانش تمی ارزو بیک جو
 نگاشته و امکن از چشم فاروق
 و قدم بیک نه در عالم نوا

حُضُورِ مِلّت

ججو از من کلام عارفانه
 که من دارم سرشت عاشقانه
 سرشک لاله گوی را اندرین باغ
 بیفشانم جو شبنم دانه دانه

حُضُورِ مِلّت

۱

بحقِ دل بند و راهِ مُصطفیٰ رو
 بمنزلِ کوشش مانندِ میه نو
 درین نیلای فضا هر دم فزون شو
 مقامِ خویش اگر خواهی درین بر
 بحقِ دل بند و راهِ مُصطفیٰ رو

چو موج از بحر خود بالیده ام من
 بنخود مثل گهر پیچیده ام من
 از آن غرود با من سرگردان است
 به تعمیر حرم کوشیده ام من

بیاساتی بگردان ساکنین را
 بیفشال بر دویتی آستین را
 حقیقت را به رند من فاش کردند
 که ملاکم شناسد در مژدین را

بیاساقی نقاب از رخ بر فگن
چکیده از چشم من خون دل من
به آں لحنے کہ نے شرقی نہ غربی است
نوائے از مقام لا تحف زن

بروں از سینه کش تبکیر خود را
بتحاک خویش زن اکسیر خود را
خودی را گیر و محکم گیر و خوش نوی
ده در دست کس تقدیر خود را

۰ اشارت: لا تحف، تلمیح بہ آیہ قرآنی لا تحف
انک انت الالهۃ

مسلمان از خودی مرده تمام است
 بنحاکش تا خودی میرد غلام است
 اگر خود را مستلغ خویش دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

مسلمانان که خود را فاش دیدند
 بهر دریا چو گوه سر آرمیدند
 اگر از خود در میسند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود حشر دیدند

کشتودم پرده را از روئے تقدیر
 مشو تو مید و راه مصطفی گیر
 اگر یاورین داری آنحبه گفتم
 ز دین بگریز و مرگ کافرے میرا

به ترکان بستر دربارا کشادند
 بنائے مضریاں محکم نہادند
 تو ہم دستے بد امان خودی زن
 کہ بے اولک و دین کس را ندانند

ہر آں قومے کہ می ریزد بہارش
 نسا زد جز بہ بوی ہائے رمیدہ
 ز خاکش لالہ می روید و لیکن
 قبا ئے دارد از رنگ پریدہ

خدا آں۔ بتے را سروری داد
 کہ تقدیرش بدست خویش بنوشت
 بہ آں ملت سروکارے ندارد
 کہ دہقانیش برائے دیگران کشت

ز راژی حکمت فسر آں بیاموز
چراغی از حیرانغ او برافروز
ولے این نکتہ را از من فسر آگیر
کہ نتوان زیستن بے مستی و سوز

— (۲) —

خودی

کسے کو بر خودی زد لالہ را
ز خاکِ مردہ رویا ندنگہ را
مدہ از دست دامنِ جنیں مرد
کہ دیدم در کمندش ہر و مہ را

تو لے ناواں دل آگاہ دریاب
 بخود مثل نیاگاں راہ دریاب
 چساں مومن کند پوشیدہ رافاش
 ز لامو جود اِلا اللہ دریاب

دل تو داغ پنهانے ندارد
 تب و تاب مسلمانے ندارد
 خیابانِ خودی را داده آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارد

(۳)

انا الحق

انا الحق جز مقام کبریا نیست
 سزائے او چلیا بہست یا نیست
 اگر فردے بگوید سزائش بہ
 اگر قوے بگوید ناروا نیست

بہ آں ملت انا الحق سازگار است
 کہ از خوش نم ہر شاخسار است
 نہاں اندر جلال او جالے
 کہ اورا نہ سپہر آئینہ دار است

۱۰۰
 میان اُمّتات و الامّقام است
 که آل اُمّت دو گیتی را امام است
 نیاساید ز کار آفرینش
 که خواب و بختی بر و حرام است

و جوش شعله از سوز درون است
 چو خض او را جهان چند و چون است
 کند شیخ انا الحق همت او
 پئے هر کن که می گوید بیکون است

اشیاء خواب تلخ آیه قرآنی - لَا تَأْخُذُكَ
 سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ - تختی و مامسنا
 من لغوپ ط

پر دور و سعت گروں لگانہ
 نگاہ او بہ شاخ آشیانہ
 مہ و انجسم گرفتار کندش
 بدست اوست نقد بیزمانہ

بیاغاں عذیبے خوش و فقیرے
 براغاں جتہ بازے زود گیرے
 امیر او سلطان فقیہے
 فقیر او بہ درویشی امیرے

بجام نوکین می از سبوری
فروغ خویش را بر کلاه و کوب
اگر خواهی مرا از شاح منصوب
به دل لاغالب الا الله فروز

— (۴) —

صوفی و ملا

گر فتم حضرت ملا ترش دوست
نگاهش مغز انشاسد از پوست
اگر با این مسلمانی که دارم
مرا از کعبه می راند حق است

فرنگی صید بست از کعبه و دیر
صد از خانقاهاں رفت لا غیر
حکایت پیش ملا باز گفتم
دعا فرمود یارب عاقبت خیرا

به بند صوفی و ملا اسیری
حیات از حکمت قرآن نگیری
به آیاتش ترا کار به جز این نیست
که از بسین او آساں بمیری

ز قرآن پیش خود آئینہ آویز
 و گر گوی گشتہ باز خویش بگریز
 ترازوئے بہتہ کردار خود را
 قیامت ہائے پشین برابر انگیز

ز من بر صوفی و بلا سلا مے
 کہ پیغام خدا گفتند مارا
 وئے تاویل نشان رحمت انداخت
 خدا و جبرئیل و مصطفیٰ را

ز دوزخ واعطی کافر گرے گفت
حدیثے خوشتر از دے کافرے گفت
نڈاند آل عیلام احوال خود را
کہ دوزخ را مقام دیگرے گفت!

مریدے خود شناسے بختے کارے
یہ پیرے گفت حرفِ نیش دے
مُرگِ ناتما سے جاں سپردند
گر فتنِ روزی از خاک فرے

پسر را گفت پیرے خرقة بازے
ترا این نکته باید حذر جاں کرد
به نمرود این ایس دور آشنا باش
ز فیض شاں برہمی تو اں کروا

—(۵)—

رومی

بکام خود دگر آں کہنہ سے ریز
کہ با جاش نیز زد ملک پر ویز
ز اشعار جلال الدین لومی
به دیوار حسیم دل بیاویر

بگمروز غش آں لاله رنج
 که تاثیرش دهد لعل به سنگ
 غزالے را دل شیرے به خند
 بشوید داغ از پشت پلنگ!

نصیب بر دم از تاب و تاب او
 شبنم مانند روز از کوکب او
 غزالے در بیابان جسم پس
 که ریزد خنده شیر از لب او

سرایا درد و سوز آشنائی
وصالِ اوزباں دینِ جدائی
جمالِ عشق گیرد از نئے او
نصیب از جلالِ کبریائی

گرہ از کار این ناکارہ واکرد
غبارِ رگِ گذر را کیمیا کرد
نئے آں نے نوائے پاکبانے
مرا یا عشق وستی آشنا کرد

بروئے من درِ دل باز کردند
 ز خاک من جانے ساز کردند
 ز فیض او گرفتہ اعتبارے
 کہ با من ماہ و انجسم ساز کردند

خیالش بامہ و انجسم نشیند
 نگاہش آں سوئے پروں بہ بیند
 دل بتیاب خود را پیش او نہ
 دم اور عیشہ از سیما چنید

زر و می گیر اسرار فقیری
 که آل فقر است محمود امیری
 حذر زان فقر و درویشی که از فتنه
 رسیدی بر مقام سرزیری

خودی تا گشت مهر خدائی
 به فقر آموخت آداب گدائی
 ز چشم مست رومی و ام کردم
 سرور از مقام کبریائی

عے روشن ز تاک من فروخت
 خوشامدے کہ درد امانم آوخت
 نصیب از آتش دارم کہ اول
 سنائی از دل رومی برآوخت

— (۶) —

پیام فاروقؓ

تو اے یادِ بیا باں از عرب خیز
 ز نیلِ مصریاں موبجے بر انگیز
 بگو فاروق را پیغامِ فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیا میز

جلافت، فقر یا تلخ و سرور است
 زہے دولت کہ پایاں پذیر است
 جواں بختا آمدہ از دست ایں فقر
 کہ بے او پادشاہی زوومیر است

جواں مرثیے کہ خود را فاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفسر بیند
 ہزاراں انجمن اندر طوافش
 کہ او یا خویش خلق گزیند

بہ روئے عقل و دل بکشاے ہر
 بگیرا ز پیر ہر میخانہ ساغر
 وراں کوش از نیاز سینہ پُر
 کہ دامن پاک داری آستین تَر

خنک آں ملتے بر خود رسیدہ
 ز در و جستجو نا آرمیدہ
 درخش او تہ ایں نیلگوں چرخ
 جوتیمے از میال بیرون کشیدہ
 ہ اشارات :- دریاں کوش الخ حضرت امیر خسرو
 کا شعر ہے

چه خوش زد ترک ملاحه سرود
 میخ او احمرے چشمش کیودے
 بدریا گر گره افتد به کارم
 بجز طوفاں نمی خواهم کثودے

جہانگیری بخاک ما سرشتند
 امامت در جبین یا نوشتند
 دیرون خویش بنک آن جہاں را
 کہ تخمش در دل قاروق کشتند

کسے کو داند اسرارِ یقین را
 یکے ہیں می کند چشمِ دوہیں را
 بیا میزند چوں نورد و وقتِ دِل
 میندیش افتراقِ ملکِ دین را

مسلمانے کہ خود را امتحاں کرد
 غبارِ راہِ خود را آسماں کرد
 شرارِ شوق اگر داری نگہدار
 کہ باوے آفتابی میتوان کرد

شعرائے عرب

بگو از من نواخوان عرب را
 بهائے کم ہنسادم لعل لب را
 از آل نور سے کہ آقراں گرفت
 سحر کردم صدوی سالہ شب را

بچا ہنسافسردیم ہائے وہورا
 کہفہ خاکے شردم کاخ و کورا
 شود نہ لے حر لہنہ کس پر شور
 ز آستوینے کہ دادم ابکور را

تو ہم بگذاڑاں صورت نکھاری
مجو غیر از ضمیر خویش یاری
بسیلغ با بر آوردی پروبال
مسلمان را بدہ سوئے کرداری

بنجاک ماڈے درول غمے ہست
ہنوز ایں کہنہ شاخے رائے ہست
بہ افسون ہنراں چشمہ بکشاے
دروں ہر مسلمان ز فرمے ہست

—○—
 مسلمان بندہ مولا صفات است
 دل او سرے از اسرار ذات است
 جمالش جبرہ نور حق نہ بینی
 کہ اصلش در ضمیر کائنات است

—○—
 بدہ با خاک او آں سوز و تابی
 کہ زاید از شب او افتابی
 نو آں زن کہ از فیض تو اورا
 دگر بخشند ذوق انقلابی

—○—
 مُسْلِمًا فِي عَنِيمٍ دَلَّ فِي خُرَيْدٍ
 چو سیاه از تب یاراں پتیدں
 خضورت از خود در گذشتن
 دگر بانگ اَنَا اِلْمَلَّتْ کشیدن

—○—
 کسے کو فاش دید اسرارِ جاں را
 نہ بیند جز بحشم خود جہاں را
 نوائے آفریں در سینہ خویش
 بہارے میتواں کروں خزاں را

نگہدار آل چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز و مستی حاصل تست
 ہستی دیدیم سیوئے ایں آل را
 حئے باقی یہ مینائے دل تست

شبِ ایں کوہ و دشتِ سینہ تاپے
 نہ در فے مرغ کے نے موجِ آبے
 نگردد روشن از قندیل رہیاں
 تو میدانی کہ باید آفتابے

نکو میخوای خطِ سپا ئے خود را
 بدست آور گِ فروئے خود را
 چو من پادربسیا باین حرمنہ
 کہ بینی اندرو پہنائے خود را

— (۸) —

اے فرزندِ صحرَا
 سحر گاہاں کہ روشن شد درودِ شست
 صدا زد مرغی از شاخِ نیخلے
 فرو بل خیمہ اے فرزندِ صحرَا
 کہ نتوان زلیست بے ذوقِ حیلے

عرب را بحق دلیل کار و اں کرد
 که او با فتر خود را امتحان کرد
 اگر فقر بیتی دستاں غنور است
 جهانے راتہ و بالا تو اں کرد

دراں شب با خروش صبح فردا
 کہ روشن از تجلی ہائے سینا
 تن و جاں محکم از بادِ درویش
 طلوع امتاں از کوہ و صحرا

(۹)

توجہ دانی کہ دریں گرد سوار با
 دگر آئین تسلیم و رخصت گیر
 طریق صدق و اخلاص و فاکیر
 مگو شرم چنل است و چنل نیست
 جنون ز سیر کے از من سر را گیر

چمن ہا ز اں جنوں ویرانہ گردد
 کہ از ہنگامہ با بیگانہ گیرد
 از اں ہوئے کہ اقلندم دریں ہر
 جنوں ماند و لے و سر زانہ گردد

نخستین لاله صبح بہارم
 پیالے سوزم از واغے کہ دارم
 بجشم کم میں تہہ سائیم را
 کہ من صد کارواں گل در تنام

پریشاںم چو گردِ رہ گزارے
 کہ بردوش ہو اگیر و قرارے
 خوشا بختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے

خوش آن قومے پریشاں و زنگارے
 کہ زاید از ضمیرش بختہ کارے
 بنویش سرے از اسرار غیب است
 زہر گردے برو ناید سوارے

یہ بحر خولش چوں موجے پتیدم
 پتیدم تا بطونانے رسیدم
 دگر رنگے از میں خوشتر ندیدم
 بخوان تویش از قند و پریش کشیدم

نگاہش پیر کند خالی سبوتا
دواند تخته تباک آرزو ہا
ز طوفانے کہ بخشد را انگائی
حریف بحر گرد و آبجو ہا

چو بر گیرد ز مام کارواں را
وہد ذوق تجلی ہر نہاں را
کند افلاکیاں را آئیناں فاش
تہ پامی کشد نہ آسماں را

مبارکباد کن آل پاک جاں را
 کہ زاید آل امیر کارواں را
 ز آغوش چنین فرخنده مادر
 خجالت می دهم حور جنان را

دل اندر سینه گوید دلبرے هست
 متاعے آفریں فارتگرے هست
 بگو شمع آمد از گردوں دم مرگ
 شکوفه چوں فروزیز دلبرے هست

۵ اشارات : شکوفه چوں الخ
 یہ مصرع غالباً لطف اللہ آذر کا ہے۔

(۱۰)

خلافت و ملوکیت

عرب خود را به نور مصطفی است
چراغ مرده مشرق برافروخت
ولیکن آل خلافت راه گم کرد
که اول مومنان اشاهی آموخت

خلافت بر مقام ناگواری است
حرام است آنچه بر پادشاهی است
ملوکیت هم بکر است و نیز ناک
خلافت حفظ ناموس الهی است

در افتد با ملوکیت کلمه
 فقیرے بے کلا ہے بے کلمے
 کہے باشد کہ بازی ہائے تقدیر
 بگیرد کارِ صرصر از سنجے

ہنوز اندر جہاں آدم غلام است
 نظامش خام و کارش ناتمام است
 غلام فقیر آل گیتی پناہم
 کہ در دیشش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش پدیدار است
 سلوکش عشق و مستی را عیار است
 مقامش عبده آمد و لیکن
 جهان شوق را پروردگار است

(۱۱)

ترک عثمانی

به ملک خویش عثمانی امیر است
 دلش آگاه و چشم او بصیر است
 نپذیری که رست از بند افروغ
 هنوز اندر طلسم او اسیر است

خٹک مرواں کہ سحر او شکستند
 بہ پیمانِ فرنگی دل نہ بستند
 مشو تو نمید و یا خود آشنا باش
 کہ مرواں پیش ازیں بودند و بستند

بہ ترکاں آرزوئے تازہ داوند
 بنائے کارِ شاں دیگر نہ دادند
 ولیکن کو مسلمانے کہ بپند
 نقاب از روئے تقدیرے کشاوند

(۱۲)

دختران ملت

بہل اے دخترک این دلبری ہا
 مسلمان را نہ ز سیدہ کا فری ہا
 منہ دل بر جمال غازہ پرورد
 بیاموز از نگہ غارتگری ہا

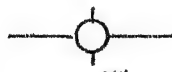
—○—
 بنگاہ تست شمشیر خدا داد
 بر خمش جان مارا حق بکا داد
 دل کامل عیار آں پاک جاں پر
 کہ تیغ خویش را آب از حیا داد

ضمیرِ عصر حاضر بے نقاب است
 کشادش در نمود رنگ آب است
 جهان بینی ز نور حق بیاموز
 کہ او با صد تجلی در حجاب است

جہاں را محکم کی از اجہات است
 نہادشاں امین ممکنات است
 اگر این نکتہ را قوسے نداند
 نظامِ کار و بارش بے ثبات است

مراد ادا میں خرد پرور جنہوں نے
 نگاہِ مادرِ پاک اندرونی
 ز مکتبِ چشمِ دلِ نتواں گرفتار
 کہ مکتبِ نیستِ جز سحر و فتنوںے

خنک آں ملتے کنزِ وارِ دلتش
 قیامتِ ہابہ بیند کائناتش
 چہ پیش آید چہ پیش افتاد اور
 توں دید از چہین اُتھاتش

اگر بندے زور و یشے پذیری
 ہزار امت بمیرد تو نہ میری
 بتو لے باش و پینہاں ستواں عصر
 کہ در آغوش شبیرے بگیری

ز شام مایروں اور سحر را
 یہ ستر آں یا ز خواں اہل نظر را
 تو صدائی کہ سوز قرأت تو
 دگرگوں کرو تقدیر عہد را

۱۰ اشارات: حضرت عمرؓ کے اسلام لانے کے
 واقعہ کی طرف اشارہ ہے۔

(۱۳)

عصا حصر

بی‌عصر است این که دین فریادی است
 هزاران بنده در آزادی است
 ز روئے آدمیت رنگ و تخم برد
 غلط نقشه که از بهرادی است

نگاهش نقش بند کافری ها
 کمال صنعت او آذری ها
 حذر از حلقه یازار گانش
 قمار است این همه سوداگری ها

جوانان را بد آموز است این عصر
شب بلبیس روز است این عصر
بدانش مثال شعله پیچیم
که بے نور است بے نور است این عصر

مسلمان قفر و سلطانی بهم کرد
ضمیرش باقی و فانی بهم کرد
ولیکن الاماں از عصر حاضر
که سلطانی به سلطانی بهم کرد

چه گویم رقص تو چو لست و چو نیست
 خشیش است این نشاط اندرون نیست
 به قتلید و سرنگی یا بے کوبی
 به رگهای تو آن طغیان خون نیست

— (۱۴) —

برهمین

در صدف تنه را برخود کشادی
 دو گامه رفتی و از یافتاوی
 برهمین از بتها طاق خود آراست
 تو قرآن را سر طاقه نهادی

بر همین را نگویم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید چیزی زور دست و بازو
 خداست راتراشیدن زخاره

نگه دارد بر همین کار خود را
 نمی گوید به کس اسرار خود را
 بمن گوید که از تسبیح بگذر
 بدوش خود بر دزنا را خود را!

بر همین گفت بر خیز از در غیر
 زیار این وطن ناید به جز خیر
 بیک مسجد و ملا می نه گنجد
 ز افسون بتال گنجد بیک دیر

— (۱۵) —

تقاسم

تب و تاب که باشد حیا و دانه
 سمند زندگی را تا زیانه
 به فرزندان بیاموز ای تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانه

ز علم چارہ سانسے بے گدازے
 بے خوشتر بنگاہ پاک بازے
 نخواست از بنگاہ پاک بازے
 دے از ہر دو عالم بے نیازے

یہ آں مومن خدا کار سے ندارد
 کہ در تن جان بیدار سے ندارد
 از اں از مکتب یاراں گریزم
 جو آنے خود نگہدار سے ندارد

زمین گیر ایں کہ مردے کو ریشمے
 زمینائے غلط بنے نکو تر
 زمین گیر ایں کہ ناوائے نکو کیش
 ز دانشمند یے دینے نکو تر

ازاں فکیر فلک پیما چہ حاصل
 کہ گردِ ثنابت و ستارہ گردد
 مثالِ پارہ ابرے کہ از باد
 بہ پہنائے فضا آوارہ گردد

ادب پیرایہ ناداں و دانا ست
خوش آں کوا زاد بخج در بیا ست
ندارم آں مسلمان زاده را دوست
کہ در دانش فرود و در ادب کاا

ترا نومیدی از طفلان و انیسیت
چہ پروا اگر دماغ شاں سانیست
بگوئے شیخ مکتب کہ بدانی
کہ دل در سینه شاں نیست یا نیست

به پوز خویش دین و دانش آموز
 که تا بد چو لاله و انجم نگینش
 بدست او اگر دادی پسر را
 یدِ بیضا است اندر آستینش

نوا از سیئه مرغِ چمن برد
 ز خونِ لاله آلِ سوزِ کهن برد
 باین مکتب باین دانش چنان زی
 که تال در کف نداد و جاں ز تن برد

خدا یا وقتِ آل درویش خوش باد
 که دلها از دوش چو غنچه بکشد
 به طفل مکتب ما این دعا گفت
 پئے نمانی به بند کس میفتاد!

کسم کو لا اله را در گره بست
 ز بند مکتب و ملا پروں جست
 بال دین و به آل دانش پر داز
 که از مای پر چشم و دل دست

چو می بینی کہ رہزن کارواں گشت
 چہ بُرسی کاروانے را چساں گشت
 میانش ایمن ازاں علمے کہ خوانی
 کہ ازے روح قوسے میواں گشت

جوانے خوش گلے رنگین کلا ہے
 نگاہ او چو شیراں بے پنا ہے
 یہ مکتب علم یشتی را بیا موخت
 بے سر نایدش بر گ گیا ہے

شتر را بچہ او گفت در دشت
 نمی بینم خدائے چار سو را
 پدر گفت ای پسروں پا بہ لغزو
 شتر ہم خویش را بند ہم اورا

تلاش رزق (۱۶)

پریدن از سرِ پامے بپامے
 نہ بخشہ جزوہ بازاں را مقامے
 ز نخیلے کہ جز مشت ہے نیست
 بہاں بہتر کہ میری در گناہے

۵ اشارات : شتر را بچہ او گفت در دشت
 طوفان الجمل لا یعرفنا الحق إلا عند الزکوة یعنی
 اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک کہ مالک اس کا پاؤں پھیلے
 ۶ گناہ

نگر خود را بچشم محرمانه
نگاه ماست ما را تا زیانه
تلاش رزق ازاں دادند ما را
که باشد پیر کشودن را بهر سانه

—(۱۶)—

نهنگ با بچه خویش
نهنگ بچه خود را چه خوش گفت
به دین ما حرام آمد کرانه
به موج آویز از ساحل به پیر همین
همه دریاست ما را آشیانه

تو در دریائے او در بر لست
 به طوقاں در فادان چوهر لست
 چو یک دم از تلاطم با بیا بود
 ہمیں دریائے تو غارتگر لست!

— (۱۸) —

خاتمہ

نہ از ساقی نہ از سیمائے گفتم
 حدیث عشق بیایا نہ گفتم
 شنیدم آنچه از یاکان اُمت
 تر ابا شوخی زندان گفتم

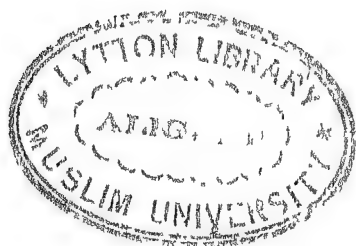
بخود باز آو و امان دے لے گیر
 درون سینہ خود منزلے گیر
 بدہ ایں کشت را خونائے خولش
 فشا تدم دانہ من تو حاصلے گیر

حرم جز قبلہ قلب و نظر نیست
 طواف او طواف بام و در نیست
 میان ما و بیت اللہ فر نیست
 کہ جبریل ایں را ہم خیر نیست

حُضُورِ عَالَمِ انْسانِ

آدمیت احترام آدمی
باخیرشوازمقام آدمی

جاویدنامه

حُضُورِ عَالِمِ انسانی

تمہید

—(۱)—

بیا ساقی بسیار آں کہنہ سے را
 جوان فرو دیں کن پیر دے را
 نوائے دہ کہ از فیض دم خویش
 چو مشعل بر فروزم چو پ نے را

یکے از حجرہ خلوت یروں آئے
 بیا و صبح گاہی سینہ بکٹائے
 خروشن اس مقام رنگ و بورا
 بقدر تے نالہ مرغی میفرائے

— (۲) —

زمانہ فتنہ پا آورد و بگذشت
 خساں را در بغل پرورد و بگذشت
 دو صد بعد از اچکنیزی او
 چو گور تیرہ بختاں کرد و بگذشت

بُساکس اندو فردا کشیدند
 کہ دی مردند و فردا را ندیدند
 خنک مرداں کہ در دامنِ امرو
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ چیدند

چو بلبل نامہ زار سے نداری
 کہ در تن جان بیدار سے نداری
 دریں گلشن کہ گلچینی حلال است
 تو ترخمے از سر خار سے نداری

۱۰ اشارات ۲۔ اندہ، محقق ہے اندوہ کا
 بساکس... الخ، یہ شعرا میر خسرو کا ہے۔

بیا بر خویش بچسپیدن بیا موز
 بناخن سینه کاویدن بیا موز
 اگر خواهی حذارا فاشش بینی
 خودی را فاش تر دیدن بیا موز

گلّه از سختی ایام بگذار
 که سختی تا کشیده گرم عیار است
 نمی دانی که آب جوش را
 اگر بر سنگ غلطد خوشگوار است

کبوتر بچه خود را چه خوش گفت
 که نتوان ز لیست باخوئے حریری
 اگر یاهو زنی از مستی شوق
 کلمه را از سرش این بگیری

فآدی از مقام کبریا
 حضور دول نهادال جرسائی
 تو شایستی و لیکن خویش را
 نگیری تا به دایم خود نیسانی!

خوشا روزے کہ خود را باز گیری
 ہمیں فقر است کو بخشدا میری
 حیات جاوداں اندر یقین است
 رہ تھیں وطن گسری، بمیری

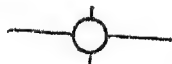
تو ہم مثل من از خود در حجابی
 خنک روزے کہ خود را با زیبائی
 مرا کا فر کند اندیشہ رزق
 ترا کا فر کند علم کتابی

چہ خوش گفت اشتے باکرہ نوش
 خنک آں کس کہ داند کار خود را
 بگمرازا ما کہن صحرا نوزداں
 بہ تپشتِ خویش بردن بار خود را

— (۴۱) —

مرا یاد است از داناے افرنگ
 بسا رازے کہ از بود و عدم گفت
 ولیکن یا تو گویم ایں دو حرفے
 کہ با من پیر مردے از عجم گفت

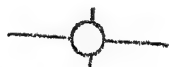
۱
الاے کشتہ نما حرمے چند
خریدی از پئے یک دل غمے چند
ز تا ویلاست ملایاں نکوتر
نشستن یا خود آگاہے دے چند

—(۵)—

وجود است این کہ مبنی یا نمود است
حکیم با چہ مشکلم گشتود است
کتاہے برفن غواص نبوشت
ولیکن و ردل دریا نبود است

بہ ضرب تیشہ لبشکن بیستوں را
 کہ فرصت اندک کردوں دوزخ است
 حکیمان را دریں اندیشہ بگذار
 شر را از تیشہ خیزد یا ز سنگ است

منہ از کف چہ آغ از زورا
 بدست آور مقام ہا و ہورا
 مشہور چار سوئے این جہاں
 بخود باز آ و لبشکن چار سورا

دل دریا سکون بیگانه از لست
 به جبهه پیش که هر یک دانه از لست
 توانی موج اضطراب خود نگذار
 که دریا را مستلح خانه از لست

دو گیتی را به خود باید کشیدن
 نباید از زینت خود دور میدن
 به نور دوشش بین امروز خود را
 زدوش امروز را نتوانی برون

بما اے لالہ خود را و انمودی
نقاب از چہرہ زیباکشودی
تراچوں پر دمیدی لالہ گفتند
بشاخ اندر چیاں بودی؟ چہ بودی؟

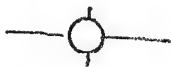
—(۶)—

نگرید مرد از رنج و غم و درد
زد و ران کم نشند بر دلش گرد
قیاس اورا مکن از گریہ خویش
کہ بہشت از سوز و مستی گریہ مراد

نہ بنداری کہ مرد امتحان مرد
نہ دگر چه زیر آسماں مرد
تو اشایاں چنین مرگ است ورنه
زیر مرگے کہ خواہی می تو اوں مرد

اگر خاک تو از جاں محرم نیست
بیشان تو ہم از نیاں نمی نیست
ز غم آزاد شو آدم را بنگه دار
کہ اندر سینه پر دم غم نیست

پریشاں ہر دم ما از غمے چہند
 شریک ہر غمے نامحرے چہند
 ولیکن طرح فردائے توں بخت
 اگر دانی بہائے ایں بے چہند

جو اتر دے کہ دل باخوشین سپت
 رود در بحر و دریا امین از شست
 نگہ را جلوہ مستی حاصل است
 و بے بایذ نگہ داری دل دوست

ازاں غم ہا دلِ مادر و مہداست
 کہ اصلِ او ازیں خاکِ نثرند است
 من و تو ز اں غم شیریں ندانیم
 کہ اصلِ او ز افکارِ بلند است

گو با من خدائے ما چشیں کرد
 کہ شستنِ میتواں از دامنش کرد
 تہ و بالا کن ایں عالم کہ در شے
 قمار سے جی برد نامرد از مرد!

بروں کن کینہ را از سینہ خویش
 کہ دو د خانہ از روزن بروں بہ
 ز کشتِ دل مدہ کس را خراجے
 مشوای وہ خدا غارت کردہ

سحر را در گریبان شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوکبِ اوست
 نشانِ مرد حق دیگر چہ گویم
 چو مرگ آید تبسم بر لبِ اوست

— (۷) —

بیا و صبح دم شبنم بتالید
 که داریم از تو امید رنگا
 دلم افسرده شد از صحبت کل
 چنان بگذر که ریزم بر گیاه

— (۸) —

دل

دل آں بحر است کو ساحل نوزد
 زنگ از هیبت موجش به لرزد
 از اں سیلے که صد پامول بگیرد
 فلک بایک حباب او نیرزد

 دل ما آتشِ تن موجِ دودش
 بتیید و مبدم ساز و جودش
 بند کر نیم شب جمعیت او
 چو سیما بے که بند و چوبِ جودش

 زمانه کار او را می برد پیش
 که مرد خود نگهدار است درویش
 بهمیں فقر است و سلطانی که دل را
 نگه داری چو دریا گوهر خویش

نہ نیروئے خودی را آزمودے
 نہ بند از دست پائے خود کشودے
 خرد زنجیر بودے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے

تو می گویی که دل از خاک و خون است
 گر فدا رطاسم کاف و نون است
 دل ما گر چه اندر سینہ ما است
 ولیکن از جہان ما بیرون است

جهان ہر سہر و مہ ز تباری اوست
کشادہ ہر گرہ از زاری اوست
پیامے دہ زمین ہندوستان را
غلام آزاد از بیداری اوست

من تو کشت نردان حاصل است ای
عروس زندگی را محصل است ای
غبار راہ شد دانائے اسرار
نہ پنداری کہ عقل ہست این دل ہست ای

گمے جوئندہ حسنِ غریبے
خطیبے! منبرِ او از صلیبے
گمے سلطانِ باخیل و ستم
ولے از دولتِ خود بے نصیبے

جهانِ دل جهانِ رنگ و بو نیست
دروِ پست و بلند و کلخ و کو نیست
زمین و آسمان و چار سو نیست
دریں عالم بحیرِ الله کھو نیست

نگہ دید و حسر و ہمیانہ آورد
 کہ ہمیاید جهان چار سورا
 مے آشتای کہ دل گردنڈنمش
 بخویش اندر کشید ایں رنگ پورا

محبت چیست ؟ تاثیر نگاہ نیست
 چہ شیریں زخمی از تیر نگاہ نیست
 بصد دل روی ؟ ترکش بلند از
 کہ ایں نخیر نخیر نگاہ نیست

—(۹)—

خودی

خودی روشن ز نور کبریا بی است
 رسائی هائے او از تارسانی است
 جدائی از مقامات وصالش
 وصالش از مقامات جدائی است

چو قوس در گذشت از گفتگو با
 ز خاک او پروید آرزو با
 خدی از آرزو شمشیر گرد
 دم او زنگ با بر دزیو با

خودی را از وجود حق و چوے
 خودی را از نمود حق نمودے
 منید انتم کہ این تابندہ گوہر
 کجا بودے اگر دریا نمودے

دلے چوں صحبت گل می پذیرد
 ہما ندیم لذت خوابش بخیرد
 شود بیدار چوں من آفریند
 چو من، محکم تن گردد و ہمیرد

 وصال ما وصال اندر فراق است
 کشتود این گره غیر از نظر نیست
 گهر گم گشته آغوش دریا است
 ولیکن آب بحر آب گهر نیست!

 کف خاکے که دارم از در اوست
 گل و ریحانم از ابر تراوست
 نه من، راجی شناسم من نه او را
 و لے دانم که من اندر پراوست

—(۱۰)—

جبر و اختیار

یقین دانم کہ روزے حضرت او
ترازوئے بند این کاخ و کورا
ازاں ترسم کہ فردائے قیامت
نہ مارا سازگار آید نہ اورا

بہر و ماگفت با من را بہ پیہر
کہ دارم نکتہ از من منہ اگیر
کنہ ہر قوم پیدا میگردد
ترا تقدیر و ما را گشت تدبیر

(۱۱)

موس

شنیدم مرگ یا نر دال جنس گفت
 چہ بے نم چشم آن کز گل یزاید
 چو جان او بگیرم شر مسارم
 وے اور از مردن عار ناید!

نباتش ده که میرتش جہات است
 بدست او ز نام کائنات است
 نگردد شر مسار از خواری مرگ
 کہ ما حرم ز ناموس حیات است

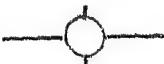
(۱۲)

یگو ابلیس را

یگو ابلیس را ز من پیامے
 پتیدن تا بجاد و ز زیر دایمے
 مرا ایس خاکدانے خوش نیاید
 کہ صبحش نیست جز تمہید شامے

جہاں تا از عدم بیروں کشیدند
 ضمیرش سر دو بے ہنگامہ دیدند
 بغیر از جان ماسوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفسریدند

 جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را چو بسنده ترک کرد
 نمیدانم که احوال تو چون است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

 ترا از آستان خود براندند
 رحیم و کافرو طاعت خواندند
 من از صبح ازل در پیج و تابم
 ازال خارے که اندر دل نشانند

تومی دانی صواب و تا صوابم
 نروید دانه از گشت حسرابم
 بگردی سجدہ و از درد مندی
 بخود گیری گنا و بے حسابم

بیاتان در اشا ہانہ با زیم
 جهان چار سورا در گدازیم
 بافتن ہنرا ز برگ کاہش
 بہشتہ ایں سوے گردوں لبایم

ابلیس خاکی و ابلیس ثاری

فساد و عصر حاضر آشکارا است
 سپهر از زشتی او شمسار است
 اگر پید اکئی ذوق بجکا سے
 دو صد شیطان تراخذ متکذرا است

یہ ہر کورنہ زبان چشم و گوش اند
 کہ دل تاراج دل ہا سخت گوش اند
 گراں قیمت گناہ ہے پاپ شیرے!
 کہ اس سودا گراں ارزاں فروش اند

جہ شیطانی غرامش و اثر گوئے
 کند چشم ترا کور از فسوئے
 من اورا مردہ شیطانی شمارم
 کہ گیرد چوں تو نچسیر ز بونے

جہ زہرا بے کہ در پیمانہ اوست
 کشد جال را و تن بیگانہ اوست
 تو بینی حلقہ داسے کہ پیدا است
 نہ آل داسے کہ اندر دانہ اوست

بشتر تا از مقام خود فدا است
بقدر محکم اورا کشاد است
گنہ ہم می شود بے لذت و سرد
اگر ابلیس تو خاکی نهاد است

مشتو نخسیر ابلیمان این عصر
حسان را غمزه شان سازگار است
اصیلاں را ہماں ابلیس خوشتر
کہ تیرداں دیدہ و کامل عیار است

حریف ضرب او مرد متاسم است
 کہ آں آتش نسب و الا مقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ نِخاوست
 کہ صید لاغرے برفے حرام است

ز فہم دوں تہا دال گر جہ دور است
 ولے اس نکتہ را گفتن ضرور است
 یہ اس تو زادہ ابلیسیاں سازد
 گنہگارے کہ طبع او غیور است

په یاران طریق

بیاتا کار ایی اُمت بسازیم
 قسار زندگی مروانه بازیم
 چنان نالیم اندر مسجد شهر
 که دل در سینه ملاکد ازیم!

بہارِ آن طریق

— (۱) —

قلندر چہرہ باز آسمان ہوا
 بہ پال او سبک گرد گرد آہنا
 فضائے نیلگوں نیچر کا ہوش
 منیگر دود گرد آشیانہا!

ز جانم نفسم اللہ ہو رخت
 جو گرد از رخت ہستی چار سو رخت
 بخیل از دست من سازے کہ تارش
 ز سوز زخمہ چوں اشکم فرو رخت

چو اشک اندر دل فطرت پتیدم
 پتیدم تا بجشم اور سیدم
 درخش من ز مژگانش تو ال دید
 کہ من بر برگ کا ہے کم چکیدم

مرا از منطق آید بوئے حسامی
 دلیل او دلیلی نامتاسمی
 پرویم بسته در هاراکشاید
 دو بیت از پیر رومی یا ز جامی

بیا از من بگیر آل دیر ساله
 که بخشد روح با خاک پیاله
 اگر آتش دهنی از شیشه من
 فتد آدم پروید شخ لاله

 بدست من ہاں دیر نہ چنگ است
 درونش لالہ ہائے رنگ رنگ است
 ولے بتواز مش با ناخن شیر
 کہ اور اتار از رگ ہائے سنگ است

 بگوار من بہرہ ویزاں ایں عصر
 نہ فرہادم کہ گیسر تیشہ دوست
 ز خارے کو خلد در سنہ من
 دل صد بیتوں را می توان خست

فقیہ ساز و سامانم نکا، نیست
 بچشم کوه یاراں برگ کاہ نیست
 زمین گیر امی کہ زراغ و ختمہ نیست
 ازاں بانے کہ دست آموز شاہ نیست

در دلی را بروئے کس نہ بستم
 نہ از خوشیاں نہ از یاراں بستم
 لشکر من ساختم در ستم خویش
 نہ ایں چرخ گرداں خوش نشستم
 اشارت: دھجہ، پارسیوں کا مرگھٹ۔

دریں گلشن ندامت آب و جا ہے
 نصیم نے قبا ئے نے کلا ہے
 مرا شکلیں بد آموز چمن خواند
 کہ داؤم چشم نرگس را نکاہے

دو صد دانا دریں گلشن گفت
 سخن نازک تر از برگ سمن گفت
 ولے با من بگو ال دید و رکیست
 کہ خارے دید و احوال چمن گفت!

 ندامتِ نختہ ہائے علم و فن را
 مقامِ دیگرے دادم سخن را
 میانِ کارواں سوز و سُررم
 سبک پلے کر دیران کہن را

 نہ پنداری کہ مرغِ صبحِ خواہم
 بجز آہ و فغاں چیزے ندامت
 مدہ از دستِ دامنم کہ یابی
 کلیدِ باغ را در آستیانم

بجستم من جهان جزر گداز نیست
 هزاراں رهرو یک هم سفر نیست
 گذشتم از هجوم خویش و پیوند
 که از خویشان کسے برگانه تر نیست

بایں نابود مندی بودن آموز
 بهائے خویش را افزودن آموز
 بیفت اندر محیط نعمت من
 بطیونم چو در آسودن آموز

کهن پرورده این خاک دهم
 و لے از منزل خود دل گراغم
 دمی دم گر چه از فسیض نهاد
 زمین را آسمان خود ندانم

بذاتی تان باشی محسوم مرد
 که دلباس زنده گرد و از دم مرد
 نگهدار دز آه و ناله خود را
 که خود دار است چوں مژال غم مرا

کٹا ہے آفریں جاں دریدن ہیں
 شاخاں نادمیدہ یا سمن ہیں
 وگر نہ مثل تیرے در کمانے
 ہدف را بانگاہ تیر زن ہیں

خرد بیگانہ ذوق یقین است
 قمارِ علم و حکمت بدشین است
 دو صد لوحا بدور از کانی نیرزد
 بتاوانے کہ چشمش راہ ہیں است

قماش و نقره و لعل و گهر چیست ؟
 غلام خوش گل و زریں گهر چیست ؟
 جویر و آل از دو گیتی بے نیازند
 و گهر سرمایه اهل سحر چیست ؟

خودی را نشئه من عین پرورش است
 از ازل میخانه من گم خویش است
 من گم گر چنان صاف است در کش
 که این تہ جرمه خجسته دوش است

ترا پا حشر قہ و عمامہ کا رے
 من از خود یا فتم پوئے نگارے
 ہمیں یک چوب آنے سرایہ من
 نہ چوب منبرے نے چوب داکے

جو دیدم جو ہر آئینہ خویش
 گر فتم خلوت اندر سینہ خویش
 ازین دانشوران کور و بے فوق
 رمیدم با عنسم دیرینہ خویش

چو رخت خویش بر بستم ازین خاک
 همه گفتند یا ما آشتنا بودا
 ولیکن کس ندانست این مہاجر
 چہ گفت و با کہ گفت و از کجا بودا

— (۲) —

اگر دانا دل و صافی ضمیر است
 فقیرے با ہستی وستی امیر است
 بدوش متعیم بے دین و دانا
 قہارے نیست پالانِ حریر است

— (۳۱) —

سچو دے آوری دارا وجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 مہر پیش من زنجی حاجت خویش
 ز طاق دل منوریز این صنم را

شنیدم بیتکے از مرد پیرے
 کہن منور زانہ روشن ضمیرے
 اگر خود را بسا داری نکہ داشت
 دو گیتی را بگیر دآل فقیرے

نہاں اندر دودھ حرفے سرکار است
مقامِ عشق منبر نیست، دار است
برایہاں زخرو داں نترسند
کہ عود خام را آتش عیار است

محوئے لالہ از کس غمگاری
چو من خواہ از درون خویش یاری
بہر یادے کہ آید سینہ بکشاے
نگہ داراں کہن دانے کہ داری

 زیر سے یاد دارم ایں دو اندر
 نپاید جز بجان خویش تن زیست
 گر نیز از پیش آں مرد قرو دست
 کہ جان خود گرو کرد و بہ تن زیست!

 بساحل گفت موج بیقرارے
 بفرعونے کنم خود را عیارے
 گئے بر خویش می پیچم چو مارے
 گئے رقصم بہ ذوق انتظارے

اگر ای آب و جا ہے از فرنگ است
 جبین خود منہ جز برد را و
 سریں را ہم بہ چویش وہ کہ آخر
 حقے دارد بہ حشر پالاں گرا و

فرنگی را دے زیر نیکی نیست
 متاع او ہمہ ملک است وین نیست
 خداوندے کہ در طوف جبریمیش
 صابلیس است یکے وح الا میں نیست

—(۴)—

من و تو از دل و دین نا امیدیم
چو بوی گل ز اصل خود میسیدیم
دل نامر و دوی از مردنش بود
دو تا مرگے بیک سودا خریدیم

مسلمانے کہ داند ر مز دیں را
نساید پیش غیر اللہ جبین را
اگر گردوں بہ کام او نہ گردد
بکام خود بہ گرداند از میں را!

دل بیگانه خو زین خاکدان نیست
شب و روزش ز دور آسمان نیست
تو خود وقت قیام خویش در یاب
نماز عشق و مستی را اذان نیست

مقام شوق بے صدق و یقین نیست
یقین بے صحبت و حلاوت نیست
گرا از صدق و یقین داری نصیب
قدم بیابک نه، کس در کمین نیست!

مسلمان را ہیں غوفال وادراک
 کہ درخود فاش بیدر میز لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجید
 شناس آں را کہ گوید ماعرفاک

بہ افرتگی بیتاں خود را سپردی
 چہ نامردانہ در تجتانہ مردی
 عز و بگمانہ دل، سینہ بے سوز
 کہ از تہاکِ نیاگاں مے نخوردی

۵ اشارات - لولاک، تلمیح بحديث لولاک
 لما خلقت الافلاک
 ماعرفاک، ماعرفاک حق معرفتک

نه هر کس خود گز و هم خود گداز است
 نه هر کس مست نازاند رتیار است
 قیائے لا اله خویش قیائے است
 که بر بالائے نامردان راز است

بسوز و مومن از سوز وجودش
 کشتود هر چه بختند از کشتودش
 جلال کسریائی در قیامش
 جمال بندگی اندر سجودش

چہ برسی از نماز عافتانہ
 رگو غش چوں سجودش محرمانہ
 تپ و تاب یکے اللہ اکبر
 نہ گنج در نہ از پنج گمانہ

و گیتی را صلا از قرأت اوست
 مسلمان لایموت از رکعت اوست
 نذر اند کشتہ این عصر بے سوز
 قیامت ہاکہ در قد قامت اوست

۵ اشارات :- صلا - دعوت
 لایموت :- زندہ جاوید -

— (۵) —

فرنگ آئین رزاقی بداند
به این بخش از ووامی ستاند
به شیطان آبخال روزی رساند
که نیر دال اندراں حیراں بماند

— ○ —

چه حاجت طول دادن استاں را
بخرنمے گویم اسرار تناساں را
جهان خویش با سودا گراں داد
چه داند لامکاں قدر مکاں را

بہشتے ہر پاکانِ جسم ہست
 بہشتے ہر اربابِ ہم ہست
 بگو ہندی مسلمان را کہ خوش باش
 بہشتے فی سبیل اللہ ہم ہست

— (۶) —

قلندریلِ تقریرے ندارد
 بجز این نکتہ اکسیرے ندارد
 از ازل گشت خرابے حاصل نیست
 کہ آب از خونِ شبیرے ندارد

نظمیں اردو میں

ابلیس کی مجلس شوریٰ

۱۹۳۶ء

ابلیس

یہ عناصر کا یہ انجیل ! یہ دنیا کے دلوں !
ساکنانِ عرشِ اعظم کی تمناؤں کا خوں !

اس کی بربادی یہ سچ آمادہ ہے وہ کار ساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا چنانچہ کاف و نون
 میں نے دکھلایا فرشتی کو ملکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسیرو دیر و کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبق تقدیر کا
 میں نے منعم کو دما سدا یہ واری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے آگے آتش سوزاں کو سرد
 جس کے ہنگاموں میں ہو بلیں کا سوزدروں
 جس کی شاخیں ہوں کاری آبپاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخل کہن کو سبز گلوں؟

پہلا مشیر

اس میں کیا شک ہے کہ حکم ہے یہ ایسی نظام
 پختہ تر اس سے ہوئے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے مقدس سجود
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نماز بے قیام
 آرزو اول تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مرتجی ہے یا رہی ہے غلام
 یہ ہمارے سچی پیہم کی کرامت ہے کج
 صوفی و ملا ملوکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں ہی ایفون تھی
 ورنہ قوالی سے کچھ کمکت نہیں علم کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ اگر باقی تو کیا
 گنہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ بے نیام
 کس کی نو میدی پہ حجت ہے یہ فرمانِ جلیہ؟
 ہے جہاد اس دور میں مردِ مسلمان پر حرام!

دوسرا شیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ سنہ؟
 تو جہاں کے تازہ فتول سے نہیں ہے بانجرا!

پہلا مشیر

ہوں، مگر میری جہاں بینی بتاتی ہے مجھے
 جو ملکیت کا اک پردہ ہو کیا اس کے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کار و بار شہر یاری کی حقیقت اور ہے
 یہ وجود میر و سلطان پر نہیں ہے منہر
 مجلس ملت ہو یا پیر و وزیر کا دربار
 ہے وہ سلطان غیر کی کھیتی یہ ہو جس کی نظر

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام
 چہرہ روشن، اندروں چنگیز سے تاریک تر

تیسرا مشیر

روح سلطانی رہے باقی تو پھر کیا اضطراب
 ہے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب
 وہ کلیم بے تختی! وہ مسیح بے صلیب!
 نیست پیغمبر و لیکن در بطن در کتاب
 کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پر وہ سوز
 مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حسنا!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دی بندوں نے آقاؐ کو خیمہ کی طنائ

چوتھا شیر

توڑ اس کا رومۃ الکبریٰ کے ایوانوں میں بیکھ
آل سیر کو دکھایا ہم نے پھر سیر کا خواب
کون بجز روم کی موجوں سے ہے لپٹا ہوا
نگاہ بالہ چوں صنوبر گاہ نالہ چوں رباب

تیسرا مشیر
میں تو اس کی عاقبت مٹی کا کچھہ قال نہیں
جس نے اترنگی سیاست کو کیا یوں بے حجاب

پانچواں مشیر

ابلیس کو مخاطب کر کے

اے ترے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوار
تو نے جب چاہا کیا ہر پردگی کو آشکار
آبِ وکل تیری حرارت سے جہانِ زمنا
اہلِ جنت تری تعلیم سے دانائے کما

تجھ سے بڑھ کر فطرت آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پروردگار کا
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے ایک تک سرنگوں و شرمسار
 گر چہ ہیں تیرے مرید افرنگ کے ساحر تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں بے اعتبار
 وہ یہودی فتنہ گرد وہ روج مزدک کا بیروز
 ہر قباہی کو ہے اس کے جتوں سے تار تار
 زایع و شتی ہو رہا ہے ہم سر شاہیں و جریخ
 کتنی مرغت سے بدلتا ہے مزاج روزگار

چھاگئی آشفۃ ہو کر وسعتِ افلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشغیہ
 فتنۂ فردا کی ہیبت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کاہنتے ہیں کوہِ سار و مرغزار و جوہار
 میرے آقا وہ جہاں زیرِ وزیر ہوئے کوہِ
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر ہزار

ابلیس

اپنے مشیروں سے
 ہے میرے دستِ تصرف میں جہاںِ بَرگِ ولو
 کیا زمین کیا مہرومہ کیا آسماں تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غربِ شرق
 میں نے جب گریا دیا اقوامِ یورپ کا لبو
 کیا امانِ سیاست، کیا کلیسا کے شمع
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ساؤ
 کار کا و شیشہ جو ماواں سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جامِ سر ہو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چاک
 مزد کی منطق کی سوزن سے نہیں ہوتے رُو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کو چہ گرد
 یہ پریشاں روزِ گما آشفقۃ سے آشفقۃ ہے

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اُس امت سے ہے
 جس کی خاک میں ہے اب تک شرارِ آرزو
 خال خال اس قم میں اب تک نظر آتے ہیں وہ
 کرتے ہیں اشکِ سحر کا ہی سے جو ظالم و ستم
 جانتا ہے جس پر روشن باطنِ ایام ہے
 مزدکیتِ فتنہ فسردا نہیں اسلام ہے

۳

جانتا ہوں میں اُمتِ حالیِ قرآنِ ہمیں
 ہے وہی سُرّیہ داری بندہ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری آستین
 بے یلہ بیضا ہے پیرانِ حرم کی آستین
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے ہے لیکن یہ خوف
 موتہ جائے استعارِ اشعر پیغمبر کہیں
 الحذر آئین پیغمبر سے سو بار الحذر
 حافظ ناموس زن، مرد آزما، مردِ آفریں
 موت کا پیمانہ ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی نغفور و خاقان نے فقیرہ نشین
 کرتا ہے دولت کو ہر آلودگی سے پاک و صفا
 مینہوں کو مال و دولت کا بنا تا ہے میں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب
 پادشاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ میں
 چشم عالم سے رہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محروم یقیں
 ہے ہی بہتر الہیات میں الجھا رہے
 یہ کتاب اللہ کی تاویلات میں الجھا رہے

۳

توڑ ڈالیں جس کی تکبیریں طلسم شمش جہا
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک راہ

ابن مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفاتِ ذاتِ حقِ حق سے جدا یا عینِ خدا؟
 آنے والے سے مسیحِ ناصری مقصود ہے
 یا مجددِ جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفات؟
 ہیں کلامِ اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 اُمتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس دین
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے رات و منات؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کبردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب سے ہوں نا

خیر اسی میں ہے قیامت تک رہے مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہاں اپنے نبیؐ
 ہے وہی شعور و تصوف اس کے حق پر ہے
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشا کے حیا
 ہر نفس دوتا ہوں اس امت کی بیداری سے
 ہے حقیقت جس کے دین کی احتساب کا پتہ
 مست نکھو ذکر و فکر صبح کا ہی میں اسے
 پختہ ترکہ و مزاج خانقاہی میں اسے

بڑھے بلوچ کی نصیحتیں کو

ہو تیرے بیا بیاں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بھارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ سیل و ایل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چیز جہانِ تگ و دو میں
 پہناتی ہے دریش کو تاجِ سردارا
 حاصل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کہ
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستار
 محروم رہا دولتِ دریا سے وہ غواص
 کرتا نہیں جو صحبت ساحل سے کنار
 دین ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسار
 دنیا کو ہے پھر معرکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے دُندوں کو ابھارا
 اللہ کو یا مروئی مومن پہ بھروسا
 ابلینس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقدیر اُٹھ کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشار
 اخلاص عمل مانگ نیا کال کہن سے
 شاہاں چہ عجب گر بتواز نگدارا

تصویرِ مَصَوِّر

تصویرِ مَصَوِّر
 کہتا تصویر نے تصویر گرے
 نمائش ہے مری تیرے ہنر سے

و لیکن کس و تدرنا منصفی ہے
 کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے
 مصوّر

گراں ہے چشم بنیادیدہ و رپر
 جہاں بینی سے کیا گزری شریر
 نظر در دو غنم و سوز و تب تاب
 تو اے ناداں قناعت کر خیر پرا
 نصویر

خیر عقل و حسد کی تا توانی
 نظر دل کی حیات جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تگ و تار
سزاوارِ حدیثِ لَنْ تَرَانِی

مصلوٰۃ

تو ہے میرے کمالاتِ ہنر سے
نہ ہو نومید اپنے نقشِ گھر سے
مرے دیدار کی ہے اک ہی شہ
کہ تو پہنساں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالم برزخ

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امروز کا فردا ہے قیامت؟
اے میرے بھستان کہن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت!

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تھا صاف ہے قیامت
 اس موت کے پھندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کو خاک سے بیزار نہیں ہیں
 ہو روح پھر اک بار سوار بدن زار
 ایسی ہے قیامت تو خسریدار نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیب یار و کزوم نے نصیب نام و د
 ہے فقط محکوم قوموں کیلئے مرگ ابد
 یا نگاہ اسرائیل ان کو زندہ کر سکتی ہیں
 روح سے تھا زندگی میں بھی تہی جن کا جسد
 مر کے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوشِ رحمت

قبر

اپنے مردہ سے

آہِ ظالم! تو جہاں میں بندہ محکوم تھا؟
 میں نہ بھیجی تھی کہ بڑکیوں خاک مری ہو نہ خاک
 تیری میت سے مری تاریکیاں تاریک تر
 تیری میت سے نہیں کا پر دہ ناموس چاک!
 الجھڑ محکوم کی میت سے سو بار الجھڑ
 اے سر اسیل! اے خدائے کائنات! اے جان پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظام ہست بود
 ہیں اسی آشوب سے بے پردہ اسرار وجود
 زلزلے سے کوہ و دریا اڑتے ہیں مانند سحاب
 زلزلے سے دلیلوں میں تازہ چشموں کی نمود
 ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریب تمام
 ہے اسی میں مستطالتِ زندگانی کی کشود

زمین

آہ یہ مرگ دوام آہ یہ رزم حیات
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکش کائنات
 عقل کو ملتی نہیں اپنے تئوں سے نجات
 عارف و عامی تمام بندہ لات و منات
 خوار ہو کس قدر آدم نیرواں صفات
 قلب و نظر پر گراں ایسے جہان کائنات
 کیوں نہیں جیتی سحر حضرت انساں کی رات؟

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہ کو فخر جام کو
 جس کی قربانی ہے اسرار ملکیت میں فاش
 'شاہ' ہے برطانوی مندریں اک منشی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جیب چاہیں پجاری پاش پاش
 ہے مشکل آ میرا قیوں ہم غلاموں کے لئے
 سائیر انجلیس یا مارا تو اچھے دیگر تر اس

دوزخی کی مُناجات

اس دیر کہن میں ہیں غرض مند سپاہی
 رنجیدہ بتوں سے ہوتے تو کرتے ہیں خالیاد
 یو جا بھی ہے بے سود نمازیں بھی ہیں بے ہوش
 قسمت دوزخیوں کی وہی نالہ و فغاں
 ہیں گریہ بندی میں عمارت فلک بوس
 ہر شہر حقیقت میں ہے ویرانہ آباد
 تیشے کی کوئی گہر تیش تقدیر تو دیکھ
 سیراب ہے پر ویر، نگر تشنہ ہے قہار!

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ بلوکانہ کی ایجاد
 اللہ! تراش کر کہ یہ خطہ پر سوز
 سوداگرِ یورپ کی غلامی سے ہے آزاد

مستعود مرحوم

یہ مہر و مہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالمِ عدم ہے یا کہ وجود
 خیالِ جادہ و منسزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے مہرِ پادشہ کیل بے مقصود!

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگار کمالات احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں آگہی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بیامستو
 مجھے رلاتی ہے اہل جہاں کی بیداری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سروا
 نہ کہہ کہ صبریں پہاں ہے چارہ چم دوست
 نہ کہہ کہ صبرِ مٹھائے موت کی ہے کشور
 دے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگ است
 ز عشق تا بہ صبری ہزار فرسنگ است
 (سعدیؒ)

نہ چھپے پوچھ کہ عسکر گزیرا کیا ہے
 کیسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا چو خاک سے پیدا وہ خاک میں تلو
 مگر یہ غیبیت صغریٰ ہے یا فنا کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخشا گیا ہے ذوقِ جمال
 چشمہ و تباہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے میں اعجا
 نہیں تو حضرتِ انساں کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لا اِلهَ اِلَّا هُوَ
 مسیح و میخ و چلیپا یہ ما جبر اکیا ہے؟

قصاص خونِ مٹتا کا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور خوں بہا کیا ہے؟
 غمیں مشکو کہ یہ بندِ جہاں گرفتاریم
 طلسم ہاشکند آں دے کہ ما د اریح
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک تھا جیسا
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ ثبات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے بیکرا نہ ترا
 تیرے فراق میں مضطر ہے موجِ نیل و قرآ
 خودی ہے مردہ تو مانند کاہِ پیشینیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ جملہ موج و آ

نگاہ ایک تجبلی سے ہے اگر محسوس
 و وحس نہ راجح تجلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے ورائے سپر
 زمیں سے تابہ نریا تمام لات منات
 حریم ذات ہے اس کا نسیم ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفا
 خود آگہاں کہ ازیں خاکہ انہوں جہتند
 طلسم ہر و سپر و ستارہ شکستند

آوارِ غیب!

آئی تھے دمِ صبح صد اعرش بریں سے
 کھو یا گیا کس طرح ترا جو ہر اور اس!
 کس طرح ہوا کند ترا شستہ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھ سے ستاروں کے چکر چاک
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سزاوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے فلامِ خس و خاشاک؟
 مہر و مہِ انجسم نہیں محکوم ترے کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لرزتے نہیں ظلال؟

اب تک ہے واں گرچہ لہو تیری رگوں میں
 نے گرمی افکار نہ اندیشہ بیباک !
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں میں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پردوں میں نہیں ہے نگہ پاک !
 باقی نہ رہی تیری وہ آئینہ ضمیری
 اسے کشتہ سلطانی و ملائی و پیری !

رُبَاعِيَّات

رُباعیات

—(۱)—

مری شاخ اہل کا ہے ٹر کیا!
تری تقدیر کی مجھ کو خبر کیا!
کلی گل کی ہے محتاج کشود آج
نسیم صبحِ فساد پر نظر کیا!

فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے ہر نفس کے امتحاں سے
 ہوا پیری سے شیطانِ کمنہ اندیش
 گستاخِ تازہ تر لائے کہاں سے

دگرگوں عالمِ شام و سحر کہ
 جہانِ خشک و تر زیرِ وزر کہ
 رہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مے بے ذوقِ سجدوں سے حذر کہ

—(۲)—

غریبی میں ہوں محسوسِ مسیری
 کہ غیرت مند ہے مسیری فقیری
 حذر اس فقر و درویشی سے جس نے
 مسلمان کو سکھایا سرِ نیری

خرد کی تنگ دامانی سے فریاد
 تجلی کی فراوانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے فطارتِ غیر
 نگہ کی تابِ سلطانی سے فریاد

 کہا اقبال نے شیخ حرم سے
 تہ محراب مسجد سو گیا کون؟
 ند مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرمگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

 کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مرد مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو میسری لا دینی مبارک
 کہ ہے آج آتش اللہ ہو مژد!

—○—
 حدیثِ بندہٴ مومن دل آویز
 جگر پر خوں، نفسِ روشن، نگہ تیز
 میسر تو کے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفلِ کم آ میرا

—○—
 تمسیرِ خار و گل سے آسقا را
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری
 حفاظتِ بچوں کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہونوئے حریری!

نہ کر ذکر و شراق و آشنائی
 کہ اصل زندگی ہے خود منائی
 نہ دریا کا زیاں ہے نے گہر کا
 دل دریا سے گوہر کی جدائی

تسے دریا میں طوفاں کیوں نہیں ہے؟
 خودی تری مسلمان کیوں نہیں ہے؟
 عجب ہے شکوہ تقدیر نیرواں
 تو خود تقدیر نیرواں کیوں نہیں ہے؟

خرد و بیکھے اگر دل کی ننگہ سے
 جہاں روشن ہے نور لا الہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے!

کبھی دریا سے مثلِ موج اُبھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اُتر کر
 کبھی دریا کے حُسن سے گزر کر
 مقامِ اپنی خودی کا قاشِ ترکر!

ملا زادہ ضخیم لولابی کشمیری کا صن

پانی ترے چشموں کا ٹپتا ہوا یہ مایا
مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب
اے وادیِ لولاب!

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہو منسیر و محراب
دیں بندہٴ مومن کے لئے موت کا یہ نوحہ
اے واوی لولاب!

ہیں ساز یہ موقوف نواہائے جگر سوز
 ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضرب
 اے وادی لولاب!

ملا کی نظر نور فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے میخانہ صوفی کی کئے ناب
 اے وادی لولاب!

بیدار ہوں دل حبلی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں مدت ہے درویش ہونا یا
 اے وادی لولاب!

۳

موت ہے اک سخت تر حین کا غلامی ہے نام
 مکر و فن خواجگی کا شش سمجھتا غلام
 شریع ملو کا نہ میں حدت احکام کیلئے
 صو رکا غوغا حلال، حشر کی لذت جم ام
 لے کہ غلامی سے ہے روح تری مضحک
 سینہ بے سوز میں ہوں ند خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فقیر
 کل جیسے اہل نظر کہتے تھے ایران صغیر

سینہ افلاک سے اٹھتی ہے آہ سوزناک
 مرد حق ہوتا ہے جب عجب سلطان و امیر
 کہہ رہا ہے داستان بیدردیِ آیام کی
 کوہ کے دامن میں غم خانہ و ہقان بیر
 آہ یہ قوم نجیب و چرب دست و تراغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے دیرگیر

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکوم قوموں کا لہو
 تھرتھرتا ہے جہانِ چارسو و رنگِ بُو

پاک ہوتا ہے طبع و تخمین سے انساں کا ضمیر
 گزرتا ہے ہر راہ کو روشن جیسے رُخ آرزو
 وہ میرا نے چاکِ جن کو عقل ہی کتنی نہیں
 عشقِ سیتا ہے انہیں بے سوزن و نارِ فو
 ضربتِ پیہم سے ہو جاتا ہے آخرِ پاش پاش
 حاکمیت کا بیت سنگیں دل و آئینہ رو

۵

دراج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیادِ یہ شاہیں ہے کہ دراج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
مشرق میں ہے فردائے قیامت کی نوا آج
فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ مجبور
وہ مردہ کہ تھا بانگ سرایل کا محتاج

۶

زندوں کو بھی معلوم ہیں صوفی کے کمالات
ہر چند کہ مشہور نہیں ان کے کبریات
خود گیری و خود داری و گلبانگ انا الحق
آزاد ہو سالک تو ہیں اس کے مقاب

محکوم ہو سالا کہ تو یہی اس کا ہمہ دست
خود مردہ و خود مرقد و خود مرگ مفاجا

۷

نکل کر خالق ہوں سے ادا کر رسم شہیری
کہ فقر خالق ہی ہے فقط اندوہ دلگیری
ترے دین آدھے آ رہی ہے بوئے رہائی
یہی ہے مرنے والی امتوں کا عالم پیری
شیاطین ملکیت کی آنکھوں میں وہ جاؤ
کہ خود پنچیر کے دل میں ہو پیدا و قیام پنچیری

جے پروا گزشتہ روز تو اے صبح گاہ من
 کہ برداں شور وستی از سیہ چشمان کشمیر

۸

سمجھا لہو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
 دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلید
 گردش مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
 دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے نقش بند
 جس خاک کے ضمیر میں ہے آتش چار
 ممکن نہیں کہ سرد ہو وہ خاکِ اچنبد

۹

کھلا جب چمن میں کتبت نہ گل
 نہ کام نہ آیا ملا کو حکیم کتابی
 متانت نشن تھی ہوئے بہاراں
 غر۔ لخواں ہوا پیر کب اندر پی
 کہا لالہ آتشیں پیر ہن نے
 کہ سارا جاں کی ہوں میں بھجانی
 سمجھتا ہے جو موت خواب لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں و خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات است راتش خود طینہ
 خوش آن دم کہ این کتہ را باز یابی
 اگر ز آتش دل شرابے بگیری
 تو اں کرو زیر فلک آفتابی

۱۰

آزاد کی رگ سخت ہے مانند رگ سنگ
 محکوم کی رگ نرم ہے مانند رگ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسردہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پیرسوز و طربناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سرمایہ فقط دیدہ نمناک
 محکوم ہے بے گناہ اخلاص و مروت
 بہر چند کہ منطق کی دلیلوں میں چالاک
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواجہ افلاک

۱۱

تمام عارف و عامی خودی سے بیگانہ !
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ میتخانہ !
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میر و اعظم نے
 کہ خود حرم ہے چراغ حرم کا پر وانہ
 طلسم بے خبری، کافری و دینداری
 حدیثِ اشباح و برہمن فنون و افسانہ
 نصیب خطہ ہو یا رب ہندہ درویش
 کہ جس کے فقر میں انداز ہوں کلیمانہ

چھبے میں گئے زمانے کی آنکھ سے کہنک
گہر ہیں آبِ وکر کے متام کیدانہ

۱۲

دگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معرکے زندہ قوموں نے مائے
منجسم کی تقویم فردا ہے باطل
گرے آسماں سے ٹرانے ستارے
ضمیمہ جہاں اس قدر آتشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے ستارے

زمین کو فراغت نہیں زلزلوں سے
نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشائے
ہمالہ کے حشے اُبلتے ہیں کب تک
خضر سوچتا ہے و لہر کے تھک رے

نشاں ہی ہے زمانہ میں زندہ قوموں کا
کہ صبح و شام بدلتی ہیں انہی تقدیریں
کمالِ صدق و مروت ہے زندگی انہی
معاف کرتی ہے فطرت بھی انہی تقصیریں

قلندرانہ ادائیں سکندرانہ جہلال
 یہ اُمتیں ہیں جہاں میں برہنہ شمشیریں
 خودی سے مردِ خود کا گاہ کا جمالِ مہلال
 کہ یہ کتاب ہے باقی تمام تفہیمیں
 شکوہِ عیب کا متنازعہ نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حق کی تکبیریں
 حکمِ مسریٰ تو اوں کا راز کیا جائے
 ورا کے عقل میں اہل جنوں کی تدبیریں

۱۳

چه کافران قمار حیات می بازی
 که بازمانه بسازی بخود بینی سازی
 و گر مبد رسه هائے حرم نمی بسیم
 دل جنبید و نگاه غوا الی و رازی
 بحکم مفتی اعظم که فطرت ازلیست
 بدین ضلوه حرام است کار شه بازی
 بهان فقیهه ازل گفت حیره شاهین را
 با سمال گروی بازی نه پرتو بازی

منعم کہ تو بہ نہ کر دم ز فاش گوئی ہا
 ز بیمِ ایں کہ بسطاطاں کنند غمازی
 بدستِ مانہ سمرقند و نہ بخارا ایست
 دعا بگوز فقیراں بہ ترک شیرازی

۱۵

ضمیمہ ہے تاجرانہ، ضمیمہ شرق ہے اہلبانہ
 وہاں دگرگوں ہے لفظ لفظ بیان کیا نہیں مانہ
 کنارِ دریا خضر نے مجھ سے کہا یہ اندازِ محبانہ
 سکندری ہو قلندری ہو یہی ہے طریقے ہیں ساحرانہ

بحرِ قیاسِ بنا سمجھ رہے ہیں مجھے خدایاں خفا
 انہیں تو رہے کہ میرے نالوں سے شوق نہ ہو سکا
 غلامِ قوموں کے علم و عرفاں کی ہی رہی مرا تہ کا
 ترس اگر تنگ ہے تو کیا ہے فضائے گرد و آلودے کے کرنا
 خیر نہیں کہلے نام اس کا خدا فری کہ خود فری
 حل سے فارغ ہو مسلمان بنا سے تقدیر کا بہانہ
 مری امیری یہ شاخ گل نے نہ کہہ کے صبا کو لایا
 کہ ایسے پر سوز نغمہ خوان کا گلن تھا مجھ پہ نشیانی

۱۶

حاجت نہیں اسے خطہ گل شرح و بیان کی
 تصویر یہاں سے دل پر خون کی ہے لالہ
 تقدیر ہے اک نام مکافاتِ عمل کا
 دیتے ہیں یہ پیمانہ خدایان ہمسالہ
 سرا کی ہواؤں میں ہے عیاں بدل س کا
 دیتا ہے ہنرجس کا امیر دل کو دوشالہ
 امید نہ رکھ دولت دینا سے وفا کی
 رم اس کی طبیعت میں ہے مانند خزالہ

۱۷

خود آگاہی نے سکھلا دی ہر جکوتن فرشتہ
حرام آئی ہے اس مرد مجاہد پر زرہ پوشی

۱۸

آں عزم بلند آوراں سوزِ جبگیر اور
شمشیرِ پدرِ خواہی بازو سے پدرِ روز

۱۹

غریب شہرہوں میں سن تو لے مری فریاد
کہ تیرے سینے میں بھی ہوں قیامتیں آباد

مری نوائے غم آلود ہے مستاع عزیز
 جہاں میں عام نہیں دولتِ دلِ ناشاد
 گلہ ہے محکوز ماننے کی کورِ ذوقی سے
 سمجھتا ہے مری محنت کو محنتِ فریاد
 ”صدائے تیشہ کہ بر سنگ میخورد گراست
 خبر بگیر کہ آواز تیشہ و جگر است“

۵ صدائے تیشہ الخ یہ شعر مرزا جانجاناں منظر
 علیہ الرحمۃ کے مشہور بیاضِ خریطہ جواہر
 میں ہے۔

سکر جیدی صدر اعظم رآباد کے (نام)

یوم اقبال کے موقع پر توشہ خانہ حضور نظام کی طرف
جو صاحب صدر اعظم کے ماتحت ہے ایک ہزار روپیہ کا
چیک بطور تواضع موصول ہونے پر

تھایہ اللہ کا فرماں کہ شکوہ پرویز
دو قلندر کو کہ میں اس میں ملو کا نہ صفا
مجھ سے فرمایا کہ لے اور شہنشاہی کر
حسن تدبیر سے دے آئی وفائی کو ثبات
میں تو اس بار امانت کو اٹھا تا مروت
کام درویش میں ہر تلخ ہے مانند نبات

غیرت فقر مگر کرنے سکی اس کو قبول
جب کہا اس نے یہ ہمیری خدائی کی دکان

حسین احمد

عجم منور نڈا نڈر موز دیں وزن
ز دیو بند حسین احمد اس چہ لو العجمی است
سرود بر سر منبر کہ ملت از وطن است
چہ بے خیر مقام محمد عربی است
بہ طیفہ پر سال خویش را کہ وہیں ہمہ است
اگر بہ او نہ سیدی تمام بو بہی است

حضرت انسان

جہاں میں دانش و بینش کی ہے کس جہاز زانی
 کوئی شے چھپ نہیں سکتی کہ یہ عالم ہے نورانی
 کوئی دیکھے تو ہے باریک فطرت کا حجاب تینا
 نمایاں ہیں فرشتوں کے قہم ہائے پہنائی
 یہ دنیا دعوت دیدار ہے فرزند آدم کو
 کہ مستور کو بخشا گیا ہے ذوق عریانی
 یہی فرزند آدم ہے کہ جھپکا شک خوین
 کیا ہے حضرت نیرواں نے دریاؤں کو طوفانی

فلک کو کیا خبر یہ خاکداں کس کا زمین ہے
 غرض انج سے ہے کس کے شبستاں کی گہمانی
 اگر قہرِ فک میں ہیں تو مجھ سے ماور کیا ہے؟
 مے ہنگامہ ہائے نوینو کی انتہا کیا ہے؟

یہ انتہام
 (محبوب الدکیم علیہ السلام)
 حیدرآباد

لُغَاتُ الْقُرْآنِ

جو لوگ قرآن پاک کی تلاوت کرتے ہیں اُن کے لئے ضروری ہے کہ قرآن کا ترجمہ تھوڑا بہت سمجھیں لغات القرآن قرآن کے پڑھنے والوں کے لئے خاص طور پر نہایت مفید کتاب ہے۔ ہر لفظ کا ترجمہ ہے اور یہ بھی بتا دیا گیا ہے کہ کتنی مرتبہ ہر ایک بارہ میں یہ لفظ آیا ہے۔

نہایت عمدہ کتاب ہے طباعت، کتابت کاغذ بہترین، مجلد ہے۔ قیمت (اللہ)

ملنے کا پتہ

نذیم بک ڈپو۔ سیوہارہ ضلع، جینور
(لیو۔ پی)

تنقیدی نظریے

فن تنقید پر اگرچہ اردو زبان میں اچھی اچھی کتابیں
 طبع ہو چکی ہیں لیکن تنقیدی نظریے اپنے انداز میں
 بالکل انوکھی چیز ہے اس کے پڑھنے سے بہترین
 ادیبوں اور نقادوں کے نقطہ نظر پر ایک عکس
 حاصل ہو جائے گا مصنفانے ہر ایک نظریے پر
 اپنی رائے علیحدہ لکھی ہے۔

کاغذ کتابت عمدہ قیمت (پیر)

ہلنے کا پستہ

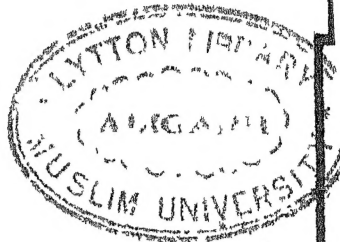
نیم کبکٹ پوسٹ بارہ صنعتی بھنور (یو۔ پی)

سپانی

عہد حاضر کی برکات میں جن چیزوں کو ہم حاصل
 کیا ہے ان میں عریان نگاری اور فحش نویسی
 بھی جن ترقی پسند ادیبوں نے عریانیت
 کو اپنا مشغلہ قرار دیا ہے ان کا یہ
 اس کتاب میں نظر ڈال کر دیکھنا اور عریانیت
 کے نتائج کو بلند آہنگی سے بتا دیا گیا ہے۔ قابل
 مطالعہ ہے مجلد گرد پوش و وزنگ قیمت ۴۰
 ملنے کا پتہ

ذیح بک ڈپو۔ سیوارہ۔ ضلع جہنور۔ یو۔ پی

۲۸۸

ملفوظات شریفہ
پیرنگ پریس
سرگودھا بازار حیدر آباد

پانچ سہ ماہیہ

A9150141

FOYA

1. Unlabeled T-Site

اربخان چار

[illegible]